ՄԵՌԵԼՆԵՐՆ ԱՆՈՆՔ ԵՆ, ՈՐՈՆՑ ՀԱՄԱՐ
ՄԵՆՔ ՄԵՌԱՆՔ... ՍԻԱՄԱՆԹՕ

ՆԵՐԿԱՅ

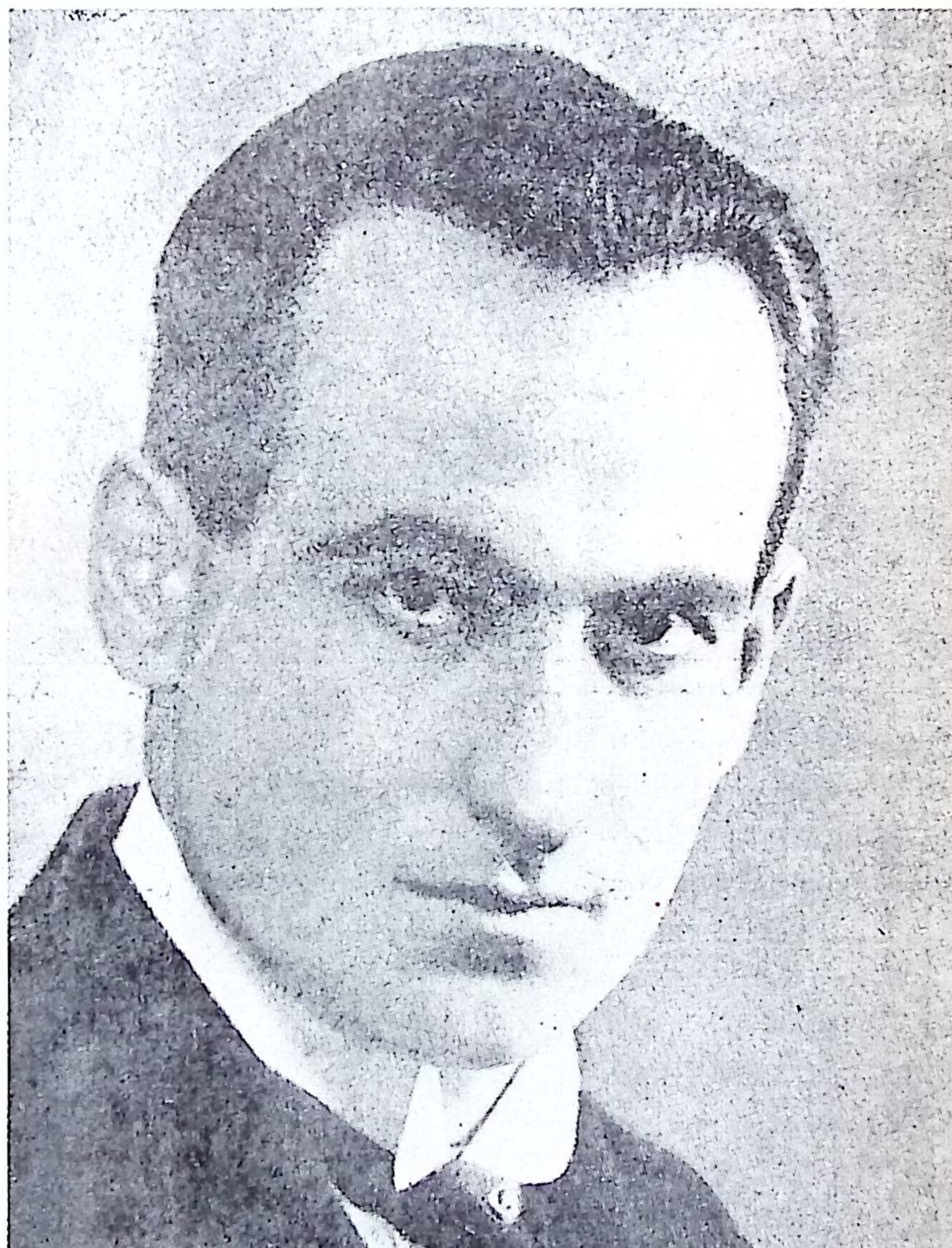

Ս. ԹԷՀԼԻՐԵԱՆ

Հերոսը, որ պատու-հասեց աշխարհի մե-ծագոյն դահճապետը:

"NERGA" (PRESENTE) • AÑO IV Nº. 48 • Mayo 1965

-D HIS
BAHV
1965

ԽԱՉՈՒԱԾԻՆ ՄԱՀ ՉԿԱՅ
ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆ

DESTAQUE SU PERSONALIDAD
CON EL **nuevo**
CINTURON
Imperial

¡Con sus iniciales...!

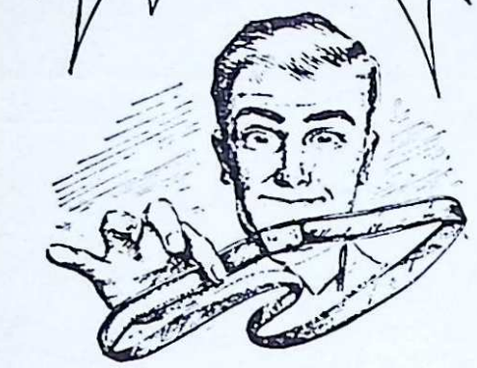

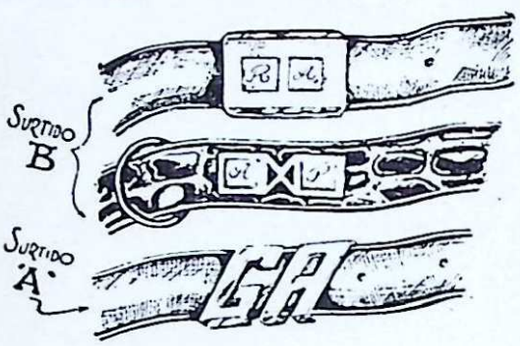

Cinturones

IMPERIAL

DE

AGOP PALAS

LARREA 389
3 PISO
T. E. 48-8533
BUENOS AIRES

Eneka Argentina

Sociedad nonima I. C. F. e I

- IMPORTACION
- EXPORTACION
- REPRESENTACIONES
- FINANCIACION
- RADIO - TELEVISION
- ACCESORIOS

Eneka

TUCUMAN 299 - BUENOS AIRES Rep. Argentina
T. E. 31-3363 — 32-9539 Cables "ENEKAR" Baires.

Դ· ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 48–49 ՄԱՅԻՍ – ՅՈՒՆԻՍ 1965

ՆԵՐԿԱՅ

"NERGA" (PRESENTE!")
PERIODICO ARMENIO MENSUAL
Reg. Nacional de la Prop. Intelectual 782788 - 4-10-63

Año IV, Nos. 48-49 Mayo-Junio de 1965

DIRECTOR
V. BAHADRIAN
SARMIENTO 2615
T. E. 48 - 9645
BUENOS AIRES

Տարեկան Բաժնեգին
Արժանքին Փ.300
Արտասահման Տլ· 8

ՀԱՅ ԹՐՔԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՇՈՒՐՋ

Երիցս ողբերգական Մեծ Եղեռնի Յիսնամեակի այս դառն օրերուն դժուար է, եւ չա՛տ դժուար, առարկայօրէն խօսիլ հայ–թրքական արիւնալի յարաբերութիւններու մասին: Սակայն անհրաժեշտ է կարելի սառնասրտութեամբ, եւ աննախապաշար ոգիով, անխռով հոգիով մօտենալ այս խիստ տխուր հարցին:

Հայ–թրքական յարաբերութիւնները ողբերգականութիւնը չսահմանափակուիր միայն ահռելի նախճիրով, դարաւոր հայրենիքի մեծագոյն մասի կորուստով, նիւթական, մշակութային անհաշուելի վնասներով եւ «Մնացորդաց»ի ի սփիւռս աշխարհի ցրուելովը: Կա՛յ աւելի դժնդակը, աւելի ողբերգականը: Աղէտներէն, կործանիչ պարտութիւններէն չենք խրատուիր, դաս չենք առներ: Կը մնանք «յաւէտ մանուկ, անփորձ մի ազգ», ինչպէս նշած է մեծ խորհողը՝ Միքայէլ Վարանդեան, Կիլիկիոյ աղէտէն անմիջապէս յետոյ եւ Մեծ Եղեռնէն չորս–հինգ տարի առաջ: Անցնող հինգ տասնամեակները եկան դաժան կերպով հաստատելու, որ ահաւոր փլուզումն իսկ չկրցաւ մեզի խոհականութիւն, լրջութիւն պարտադրել:

Տարագիր բազմութիւնները «առաջնորդելու յաւակնութեամբ ուռած–փքած մեծ ու փոքր սքեմաւոր «իշխան»ներու եւ աշխարհական ղոչերու անգիտակից, անլուրջ կեցուածքը, հաւատքէ, տեսլականէ զատարկուած բանաւոր եւ գրաւոր խօսքը, ինքնադոհ յանձնապաստան եւ յաճախ անպարկեշտ առօրեան, մեծամիտ, սնափառ ճառոմաբանութիւնները ու ահռելի համեմատութիւններ ստացած ցուցամոլութիւնները յուսահատութեան, ան–

տարբերութեան դիրկը կը մղեն «Մնացորդաց»ը ու իր չառաւիղները, արագացնելով անոնց անարիւն նահատակումը: Ահա՛ բուն ողբերգութիւնը Եղեռնէն յիսնամեակ մը յետոյ:

* * *

Եղեռնի հաւակնութիւնը չկրահեցինք ազգովին,— կրօնական, կուսակցական պաշտօնական մարմիններ,— թէեւ պայծառամիտ մտաւորական գործիչներ գոնուեցան, որոնք ոչ թէ մարգարէացան, այլ իրականութեան ծանօթութեամբ եւ տրամաբանութեամբ նախատեսան գալիքը: Սակայն ընտրուած քիչերու ձայնը կորսուեցաւ մեծամիտ, անափառ, տգէտ եւ յանճնապատաոան «երեւելի»ներու յարուցած աղմուկին մէջ:

Մեր ապրած միջավայրը, մեր շրջապատը, աշխարհի ընդհանուր ընթացքը չփորձեցինք ուսումնասիրել ճանչնալ: Անձնատուր անհիմ երազներու, երեւակայական միջամտութիւններու, չփորձեցինք լրջօրէն ընել այն, ինչ որ ազգովին կրնայինք ընել՝ բարելաւել հայրենի ժողովուրդին նիւթական, տնտեսական վիճակը, զայն մայր հողին կապուած պահելու հնարաւորութիւններ ստեղծելով: Անհուն գառնութեամբ վարանդեան վաթսուն տարիներ առաջ կը հաստատէր որ «Քսան տարուց ի վեր յեղափոխական կազմակերպութիւնները չեն կատարել մի հատիկ լուրջ հետազօտութիւն այն տնտեսական ու ցեղագրական միջավայրի մասին, ուր խաղացուել է հայկական կռիւն ու ողբերգութիւնը»:

Այսօր եւս մեր անլրջութիւնը, անդիտակից պահանջկոտութիւնը եւ ատոնց բնական հետեւանքը եղող ձախողութիւններն ու հիասթափութիւնները անխուսափելի հետեւանքներն են չրջապատի, միջավայրի աշխարհագրական, քաղաքական, տնտեսական եւ ազգագրական պայմանները չճանչնալուն, կամ անհրաժեշտ լրջութեամբ նկատի չառնելուն:

Ազգային անհիմն հպարտութեան, անափառութեան եւ ամբարտաւանութեան զգացումները զանգուածներու մէջ մշակելը եւ զարգացնելը չատերու համար դրական աշխատանք է... Ինքնախաբէութիւնը ինչպէս երէկ, այսօր եւս դիւրին եւ չահաւէտ զբաղմունքն է մեր չատ մը «մտաւորական»ներուն:

Կան եւ անուղղայ ամբարտաւաններ,— ինչ չեն ընաւ,— որ սիրում են պարծենալ ազգային «առաջնութեան» ու բարձրութեան պատրանքներով եւ հրապարակօրէն ցուցադրում են իրենց արհամարհոտ գերազանցութիւնը հանդէպ «ստորին» վայրենաբարոյ ցեղերի...

Դա հայրենասիրութիւն չէ, այլ ընա գեղծումը, խաթարումը:

Անսահման խեղճութեան մէջ անսահման ամբարտաւանու-

թիւն: Մտաւոր կատարեալ բոպիկութեան հետ՝ սանձարձակ յաւակնութիւն ու գոռոզութիւն:

Վաթսուն տարիներ առաջ վարանդեանի կողմէ բանաձեւուած վերոյիշեալ հատուածումները այսօր եւս կը պահեն իրենց ցաւադին, ողբալի այժմէականութիւնը:

Ինչպէս անցեալին, այսօր ալ մենք բացառաբար մեզմով՝ մեր ցաւերով, տառապանքներով, աղէտներու պատմութիւններով կլանուած, մոռցած ենք մեզմէ դուրս գոնուող աշխարհը: Մեր չնաչխարհիկ դատողութեամբ ամբողջ աշխարհ պարտական է մեզի: Աշխարհի բոլոր ժողովուրդները պարտաւոր են մեզի ալակցելու, մեր թշնամիները հարուածելու, մեզի հող եւ նիւթական հատուցում ապահովելու եւ մեր ընդարձակուած սահմանները պաշտպանելու... Որովհետեւ... հայ քրիստոնեայ ենք, որովհետեւ կոտորակուած, ոկար եւ անկազմակերպ հաւաքականութիւն ենք... Անհերքելի թեթեւամտութեամբ մը կը մոռնանք, որ աշխարհի բոլոր մեծ ու փոքր ժողովուրդները եւս ունին իրենց սեփական հոգերը, սեփական չահերն ու մտահոգութիւնները, տագտուկները: Կը մոռնանք, որ աշխարհ ամէն բանէ առաջ տրամաբանական հաշիւներէ կ'առաջնորդուի եւ քաղաքական, դիւանագիտական բոլոր աֆթերը կը կատարուին անմիջական կամ հեռաւոր տնտեսական, ազգային չահեր նկատի ունենալով: Իսկ նիւթական չահը կ'ենթադրէ երկիր եւ ժողովուրդ,– հող եւ թիւ,– տնտեսական, քաղաքական եւ մշակութային կապեր ստեղծելու եւ նիւթական, բարոյական չահեր ապահովելու համար:

Արդ մենք՝ տարագրութիւնը, ոչ մին եւ ոչ ալ միւսը ունինք, ունէ ժողովուրդի հետ տնտեսական, քաղաքական յարաբերութիւններ մշակելու եւ անոնց չահ մը ապահովելու համար: Անշուշտ տարբեր կ'ըլլար պարագան, եթէ դէթ միջազգային համահայկական կեդրոն մը կարենայինք ստեղծել եւ մասամբ նկատի առնուելիք ոյժ մը դառնայինք:

Այժմ առնենք մեր ոսոխը՝ Թուրքիան: Մենք հաւնինք կամ ոչ, ընդարձակ հողամասով (776·720 քառ· քլմ·) եւ մօտ 25 միլիոն բնակիչով երկիր մըն է, որ իր տնտեսական կարելիութիւններով, իր ճարտարարուեստի յառաջիկայ զարգացման հեռանկարով եւ բնական հարստութիւններով աշխարհի անկուշտ մեծերուն համար առինքնող, դրաւիչ պատառ մըն է: Եւ դեռ լոկ մեր դիտցած Անատոլուի Թուրքիան չէ որ նժարը կը դրուի, երբ քաղաքական, տնտեսական հաշիւներ մէջտեղ դրուին: Մենք առհասարակ չենք ուզեր տեսնել, նկատի առնել եւ կշիռը դնել Թուրքթաթար – մոնղոլ այն բազմամիլիոն ժողովուրդները, որոնց կա-

բեւոր մէկ մասը այսօր Ն. Միւթեան սահմաններուն մէջ վեց հանրապետութիւններու բաժնուած, կ՛ապրին ազգային զարթօնքի, վերելքի շրջան մը(*): Թուրքիան եւ ցեղակից այս ժողովուրդները, որոնք 70–80 տարիներէ ի վեր իրար կը փնտռեն եւ իրար մերձենալով համաթրքական արեւելեան նոր կայսրութիւն մը հիմնելու երազները կը սնուցանեն, բոլոր մեծ պետութիւններու կողմէ հաչուի կ՛առնուին, երբ Արեւելեան կոչուած անլոյծ հարցը արծարծուի եւ կամ հայկական հողային պահանջներու խնդիրը սեղանի վրայ բերուի:

Ներհրդային Միւթեան մաս կազմող արեւելեան երկիրներու քարտէսին վրայ ուշադիր ակնարկ մը, կը բացատրէ չատ մը անհասկնալի, անըմբռնելի նկատուած խնդիրներ:

Օրինակ՝ վերջերս Սփիւռքի մամուլին մէջ այնքան արծարծուած Նախիջեւանի եւ Ղարբաղի հարցերը: Այս երկու դուռ հայկական գաւառները, որոնցմէ առաջինի բնակիչները թէեւ թաթարներ են, սակայն, Ատրպէյճանին հետ ընդհանուր սահմաններ չունի, եւ Ղարաբաղը որ բնակչութեան իննսուն տոկոսով հայկական է, ինքնավար չրջաններու վերածուած են եւ ենթարկուած Ատրպէյճանի թեւարկութեան, քեմալական Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի յամառ պնդումներուն, պահանջներուն վրայ: Այս բացայայտ անարդարութիւնը մեր կարծիքով Ս. Ռուսաստանի չահերուն ալ կը հակասէ. սակայն անարդարութիւնը կը մնայ եւ կը պահպանուի, հակառակ ամբողջ Սփիւռքի եւ Հայրենիքի բացայայտ կամ լռելեայն այլ արդար դժգոհութեան ու բողոքին: Որովհետեւ չատ հաւանաբար չուրջ չիսուն միլիոն թուրքօ-մոնղոլ ժողովուրդներու պահանջները, չահերը նկատի կ՛առնուին եւ կամ նկատի առնելու հարկադրուած են Ռուսերը:

Ազգագրական, աշխարհագրական տուեալ խիստ վտանգաւոր, պայմաններու լոյսին տակ պարտաւոր ենք որդեգրել խորապէս մտածուած, կշռադատուած եւ իրատես քաղաքականութիւն մը, հաստատուած ազգային իրական միւթեան վրայ, եթէ անկեղծօրէն կը փափաքինք պահել Սփիւռքը, եւ զայն դարձնել դրական նեցուկ մը Մայր Հայրենիքին:

(*) Տեսնել այս թիւով հրատարակուած խմբագրականներն ու մարդահամարի ցուցակը:

ՋԱՆՂԸՐԸԷՆ ՎԵՐՑԻՇՈՒՄՆԵՐ
(ՑԱՊԱՒՈՒՄՆԵՐՈՎ)

Շատերով դացինք այնտեղ, ճամբան՝ Այաչին մեր ծանրածանր հարկը տալէ յետոյ: Բախտին հաւասար զաւակներն էինք դարձած ամէնքս ալ, թէեւ ամէն ոք, իր օրինաւոր ջանքերով կ'ուղէր առանձին չնորհներու ընկերանալ բախտէն: Մէկէ աւելի անգամներով, մեր ընկերներէն երեսունի չափ, (մեր ընդհանուր թիւը հարիւր յիսունի մօտ եղած էր Ջանղըրըի մէջ) արտօնուեցան Պոլիս վերադառնալ Ատոնցմէ յետոյ, Հայկական Խնդրի ընդհանուր կացութիւնը այնքան վատթարացած էր արդէն, որ մեր անուցած վախերէն զերծ մնալնիս լիապէս բաւական կը համարէինք, ինքզինքնիս բախտէն նպաստաւորուած նկատելու համար, եւ որքան ալ յանդուգն բացատրութիւն մը պիտի ըլլար ըսելը «չէինք յուսար», բայց ես մեր հոգեբանութիւնը ներկայացուցած պիտի ըլլամ երբ յայտնեմ թէ առեն մը եկաւ ուր ա՛լ չէինք յուսար Պոլիս վերադառնալ:

Ուրեմն ի՞նչ եղան մօտ այն հարիւր քսան հոգիները, որոնք մեր խումբէն Պոլիս չվերադարձան: Ատոնցմէ հազիւ տասն եւ հինգ հոգիի չափ վերապրած են այսօր: Ուրեմն բախտը ուզեց որ մնացած չուրջ հարիւրը եղեռնին յանձնուին:

Մենք, երկու անգամով, երկու կարաւաններ բաժնեցին. առաջինը յիսուներկու հոգի եւ երկրորդը քսաներչորս: Երկու կարաւաններն ալ Տէր – Զօրի համար ճամբայ հանուեցան: Այն առեն, դեռ ընտանի չէինք այս անուններին: Առաջին կարաւանէն, եղած դիմումներու հետեւանքով վար դրուելով, բոլոքական գրածախ Պարոնեան Միայն Պոլիս վերադարձած է: Միւս բոլոր ընկերները մէջն ըլլալով նաեւ խոստմնալից, համակրելին Արմէն Տորեան, դացած են Ալպիստանի ճամբաներուն դժխեմ զոհերը ըլլալ: Երկրորդ կարաւանէն վերապրած է միայն Արամ Անտոնեան, որուն՝ Ջանղըրըէն էնկիւրի դացած պահուն, արկածով ոտքը կոտրելով, վերջին քաղաքին մէջ հիւանդանոց մը նետուած է, որովհետեւ անկարելի էր գինքը քալեցնել, եւ միւս ընկերները, հետզհետէ տարած են քաղաքէն երեք ժամ հեռու, Էլմա Տաղի ստորոտը, եւ առանց բացատրութեան ամէնքն ալ խողխողած են:

Ամէն անգամ, երբ կը խորհիմ թէ ի՛նչպէս կազմուած են այս երկու կարաւաններու ցանկերը, բնազդական մղումով մը բախտին կը վերադրեմ այդ բանը:

Առաջին կարաւանին մաս կազմողները գլխաւորաբար, մեր մկանաւոր բախտակիցներն էին. բայց ատոնցմէ զատ, իրենց հետ առնուեցան նաեւ ուրիշներ: Կեդրոնէն՝ չատ քիչերու մասին յուցմունքներէ զատ, մնացեալներուն ցանկը Ջանղըրըի մէջ կը պատրաստուէր: Յանցապարտութեան կամ անմեղութեան մասին ամէնքս ալ իրարու հաւասար էինք: Ուրեմն ի՞նչ բան կար որ կ'առաջնորդէր Ջանղըրըի վատչուէրները, իրենց ցանկերը պատրաստելու առեններին: Արմէն Տորեան մաս կազմեց առաջին կարաւանին, որովհե-

տեւ, իբր Ֆրանսական զուարթախոհութիւնը իւրացուցած մէկը, չէնշող էր եւ երգի մը մէջտեղին թրթռումները միշտ շրթունքին վրայ: Ես հրաւիրուեցայ մաս կազմել նոյն այս առաջին կարաւանին, որովհետեւ մեր միանաւոր ընկերներէն մէկուն հետ, աւազանի անուան նոյնութիւն մը ունէի: Այսօր, այդ կարաւանէն ետ մնալս, բախտով միայն կրնամ բացատրել:

Երկրորդ կարաւանը կազմուեցաւ անոնցմէ որոնք, կամ որեւէ պարկեշտ աշխատանք կը կատարէին քաղաքին մէջ, իրենց կեանքը չահելու համար, եւ կամ թէ, չդիտցուիր ինչպէս, ուշադրութիւնը դրաւած էին ցանկը պատրաստողներուն: Այս կարաւաններու կազմութեան դլխաւոր շարժիչ ոյժը եղած է նոյն տեղի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղար Օղուզ, որուն վրայ կը ծանրանայ դլխաւորաբար, մեր հարիւրէ աւելի կորսուած ընկերներուն արեան պարտքը:

Այն երեք զոհերը, որոնց հետ անձնական չատ մը յիշատակներով կապուած եմ, որոնց եղերական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'արիւնի, եղած են Դանիէլ Վարուժան, Տիրան Քէլէկեան եւ Ռ. Սեւակ:

1915ի Յունիսի վերջերը, առաջին կարաւանին մեկնելէն եւ տասնեւհինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ, մէկուկէս ամիսի չափ, միասին ապրեցայ Սեւակին հետ: Ես ուրիշ վեց հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի: Բոլոր ընկերներս ալ, առանց բացառութեան, մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն, Սեւակ ալ, այդ օրերուն նոր հասած էր Զանղըրը, ուրկէն անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը:

Պոլսէն ծանօթ էր ինծի իր դիւրահաղորդ եւ զուարթ հոգին: Տօնական զուարթախոհութեամբը լեցուած էր տուներնիս: Այդ առաւօտներուն, (Յունիսի սկիզբները) տակաւին չէինք դիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը, եւ անտեղեակ էինք տակաւին Թուրքին եղեռնի կամքին:

Իսլամին ծոմապահութիւնը սկսած էր արդէն, եւ ծայր տուած եղեռնի ապերասանութիւնը: Զարդերու չարաշուք ղրոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ: Այդ միջոցներուն էր, օր մը մեծ իրարանցումի մէջ տեսայ դինքը: Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր աքսորականներուս մէջ, թէ մահմետականութիւնը ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր: Այդ առաւօտները, առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն եւ եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք: Ամբողջ երկու օր, խեղճը աշխատեցաւ, համոզելու համար տակաւ հոգիները, որ մահը մահմետականացումէն աւելի աղէկ է, եւ գոնէ գոնէ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց, որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր, թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին:

Երբ մեր կարաւանը Զանղըրը հասաւ, մեր մէջը ութը բժիշկներ կային, իսկ Զանղըրըի մէջ բժիշկ չկար: Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը, տեղւոյն բնակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին: Պոլիս մեկնումներէ յետոյ, երեք բժիշկները մնացած էին: Այդ երեքէն ամենէն աւելի փնտռուածն էր Սեւակ: Քաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր: Տօքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադառնալուն առիթով, Սեւակին յանձնած էր վերադարձանութիւնը «փանսեման) թուրք աղջկան մը, որուն վրայ ինքը վիրաբուժա-

կան գործոդուքիւն մը կատարած էր։ Այդ աղջկան հայրն էր Զէքէճի Սրապաճը Իսմայիլ. այս մարդը ակռայ ունէր Տոքթ. Տինանեանին, որուն չէր կրցած իր ուզած դինովը կատարել տալ վիրաբուժական գործոդուքիւնը։ Եւ Տոքթ. Տինանեան, Պոլիս վերադարձի արտօնուքիւնը պալուն, ամէն նախագուշուքիւն ի գործ դրած էր, վերոյիշեալին իր մեկնումին օրն ու ժամը չգիտցնելու համար։

Տոքթ. Տինանեանի մեկնումէն յետոյ, Սեւակ կանոնաւոր կերպով կը շարունակէր իր բժշկական այցելուքիւնները այդ աղջկան։

Օր մը, կէս օրէն բաւական վերջը, տակաւին ճաշի չէր եկած։ Ճիշտ կէս օրին ճաշի համար տունը կը գտնուէինք իրարու չսպասելու համար։ Տրուած ըլլալով իր ճշդապահուքիւնը, արտասովոր բան մըն էր եղածը։ Ես, դրեթէ մտահոգ իրեն կը սպասէի, ճաշասեղանին գլուխը։ Վերջապէս եկաւ, բոլորովին անսովոր կերպով իրեն համար, անխօս էր. աջնուրթենէ դեռ նոր դուրս եկողի մը յոգնածուքիւնը ունէր դէմքին արտայայտուքիւնը։ Ցայտնապէս չարչարուած էր։ Սեղանի վրայ բան մը չխօսեցաւ. երրորդ մը կար մեղի սեղանակից։ Երրորդին մեկնելէն յետոյ, երբ առանձին մնացինք, խոստովանելու պէտքէն ճնշուած մէկու մը երկչոտուքեամբ սկսաւ պատմել ինծի թէ ինչպէս դարմանուող թուրք աղջկան հօրը կողմէ տուն կանչուելով երկու ժամ վար դրուած էր։ Ապիրատը նկարագրած էր թէ ինչպէս հայկական ջարդերը մոլուցքով մը կատարուելու վրայ էին, թէ ամէն օր նմանօրինակ հրամաններու կը սպասուէր Զանդըրըլի Հայերուն համար, հետեւաբար իր խանդաղատանքի զգացումները պարզելով Տոքթ.ին, կը համոզէր զինքը ընդունիլ մահմետականուքիւնը, քանի ուշ չէր։ Պարտցուցած էր զինքը իր տանը բոլոր մութ անկիւնները եւ խորհրդաւոր նկուղները, ջատուկ մօրը՝ Տոքթ.ին ճակատը համբուրել տուած էր, եւ յետոյ զրեթէ արտօնած զինքը որ մեկնի, հրաւիրելով որ մինչեւ քսանըչորս ժամ զինուորագրուքեան ճիւղի նախապահին դիմէ, իր կրօնափոխ ընդած ըլլալը յայտնելու համար։ Հետեւեալ օրը Պայրամ էր։ Սեւակ, ճակտի պարկեշտ քրտինքով մը պատմեց ինծի թէ ինչպէս ողորթած էր, համոզելու համար այդ անողոքը թէ այդպիսի պահանջում մը չներկայացուի իրեն, թէ ինքը որքան կը սիրէր կեանքը՝ իր պաւականերուն համար, ուսոի չէր ուզեր մեռնիլ։ Մեկնած առենը, հեթանոսը նորէն չեշտած էր թէ սպասուած հրամանը կրնար նոյնիսկ քսանեչորս ժամէն առաջ հասնիլ, հետեւաբար պէտք էր աճապարել, պաշտօնական դիմումը ընելու համար զինուորագրուքեան ճիւղի պետին։ Սպառնալիքին դէմ կարելի չէր անտարբեր մնալ, որովհետեւ տեղեակ էինք եղեռնին համատարած թաւալումին, որուն երեք չորս օր առաջ, էնկիւրի իր երկու հազարէ աւելի լատադոյն այրերը զոհ տուած էր։ Մենք որոշումը տալու համար չմտածեցինք իսկ, որովհետեւ մէկ հատիկ էր ան։ Սեւակ, երբեք իրմէ սպասուած դիմումը չընար զինուորագրուքեան ճիւղի պետին։ Մեր ընկերները խուճապի չմատնելու համար, դաղտնի պահելինք միջադէպը, մեղի պաղտնակից առնելով միայն Տիրան Քէլէկեանը։

Բայց մեր հոգիները, սկսած էին արդէն, տաժանութեան մթնոլորտին մէջ թեւածող մահուան սարսափը ծծել: Մեր տունը քաղաքին եղրն էր, դրեթէ դուրսը: Որոշեցինք քաղաքին մէջ փոխադրուիլ, եւ դացինք տեղաւորուիլ, մեր դժբախտ մեկնող ընկերներէն թափուր մնացած տուն մը:

Զանղըրըլի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, տեղւոյն միւթէսարըֆը Ասաֆ պէյ, (Տէօրթ–եօլի Ասաֆը, որ Ատանայի ջարդէն յետոյ իբր նոխազ քաւութեան հինգ տարի անպաշտօն մնացած էր, եւ անկից յետոյ իր առաջին պաշտօնն էր Զանղըրըլի միւթէսարըֆութիւնը) ուրիշ տեղ փոխադրուեցաւ, որովհետեւ յայտնապէս Հայերու հանդէպ բարեացակամ վարմունք մը ցոյց կու տար: Ասաֆէն վերջ, փոխանորդարար Զանղըրըլի միւթէսարըֆութեան պաշտօնը կը վարէր, Քաստէմունիի վիլայէթին ոստիկան գինուորներուն ընդհանուր հրամանատարը: Բէյլիտ վաչա կուսակալութենէ տակաւին չէր հեռացուած:

Երկրորդ կարաւանն ալ տունք մենէ, անօրէնութեան ճամբաներուն, եւ անոր յուղարկ երթալէ մեր վերադարձին, կառավարչատուն հրաւիրուեցանք զեկոյցի մը տեղեկանալու համար: Երեսուն եւ եօթը հոգի մնացած էինք, մեր մէջ հաշուելով Սեւակը, Վարուժանն ու Քէլէկեանը: Երեսուն եւ եօթը հոգիներու ցանկ մը եկած էր: Ասոնք աղատ պիտի ձգուէին եւ Պոլսէ զատ ուզած տեղերնին երթալու աղատ պիտի ըլլային: Այդ ցանկին անուններէն հինգին տէրերը կամ Պոլիս վերադարձած էին, կամ թէ մենէ մեկնող կարաւաններէն մէկին կամ միւսին մաս կազմած: Ասոր փոխարէն, մեր ընկերներէն հինգին անունները կը պակսէին կազմին մէջ: Այդ հինգ մեր սիրելիներուն մէջ էին նաեւ մեր սիրելագոյն Վարուժանն ու Սեւակը: Ասոնք՝ Պոլիս, թէ իրենց ընտանիքներուն եւ թէ՛ Ներքին Գործոց նախարարութեան դիմում ըրին հեռագրով, որպէսզի իրենք ալ մեղի պէս նկատուին, առանց չարաբաստութեան կամքին, արդէն ուրիշ պատճառ մը չկար, որ անոնք տարբեր նկատուէին:

Մինչ այն, Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, որոշուեցաւ որ այդ հինգը մեր Այաշի ընկերներուն քով փոխադրուին: Որոշում կայացած էր, Զանղըրըլի մէջ հայ աքսորական չթողուլ: Քաղաքային եւ գինուորական գերիներ սկսած էին հասնիլ քաղաք: Շատ նշանակալից պարագայ մըն է վերջին տեղեկացածս թէ, մեր հինգ ընկերները Այաշ փոխադրելու որոշումը տրուած թուականին Այաշի մեր ընկերները ա՛լ չկային յաւիտենապէս:

Սեւակ օգտուելով կառավարչի փոխանորդին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւններէն, իրենց մեկնումի օրը, երկու–երեք անգամ յետաձգել տուաւ, եղած դիմումներու վրայ Պոլսէն գալիք պատասխանի մը սպասելով: Ո՛չ էկ պատասխան:

Վերջապէս Օգոստոս 13/26 1915, Հինգշաբթի առաւօտ մը, նախորդ գիշերը Սեւակ հրաժեշտ առած էր կառավարչի փոխանորդէն, հինգ հոգին երկու կառքով ճամբայ ելաւ, մէկ հեծեալ ոստիկան–գինուորով եւ մէկ ոս–

տիկանով: Միւթէսարըֆի վոխանորդը ամէն բարեացակամ կարգադրութիւն ըրած էր, Սեւակը եւ իր ընկերները ողջամբ Այաչ հասցնելու համար: Սեւակի կառապանն ալ, կառավարչի վոխանորդին Ֆասթէմունիի ամենօրեայ կառապանն էր, որ դիպուածով Զանղըրը եկած էր, եւ որուն՝ իր տիրոջը կողմէ յանձնուեցաւ Սեւակ, անոր ապահովութեանը մասին ամենախիստ հրամաններով:

Մեկնումի դիշերը, մեր տանը մէջ, բաղդատաբար ոչ-մոայլ անցաւ, երկուքս ալ այն իրիկունը, օգտուելով մեր խոհարարուհիին կարողութիւններէն, Այաչի մեր ընկերներուն համար քաղցրաւենիք պատրաստելու զբաղեցանք: Մասնաւորաբար Սիամանթօ բարեկամիս պատուոյ կտորներ սահմանեցի, չատ մօտէն ծանօթ ըլլալով ինծի, ամենաղդի քաղցրութիւններու համար իր հոգիին անպատում տկարութիւնը: Շատ ուշ պառկեցանք դիշերը եւ չատ քիչ քնացանք: Օրուան լոյսը տակաւին հեռու էր մենէ, երբ մենք արդէն ոտքի վրայ էինք: Զարթախտութեան ցուցմունքն էր որ նորէն վրդոված էր մեզ: Երազին մէջ Սեւակ տեսած էր կինը բոլորովին նիհարցած ու տժեղցած, իսկ անդրանիկ մանչ զաւակը անօրինակ կերպով մեծցած ու զեղեցկացած: Երազի հաւատացողներ, միայն մէկ տեսակ մեկնութիւն կու տան այս երազին, այսինքն, ենթակային համար մեծ չարաբախտութիւն մը կը սպասէ:

Կառապանը եկած էր արդէն, չատ ժամանակ չունէինք խորհելու, եւ ճամբայ ելանք, մեկնողներու ժամադրվայրը, քաղաքին կամուրջը փութալու: Անլուսին, Օդոստոսեան պայծառ երկնքի մը տակ, դեռ չճեղքուած մութին յանձնեցինք մեր ընկերները:

Նոյն իրիկունը, ժամը տասերկուքին, անոնց սպասման լուրը, թիւնէյէն հեռաձայնով եկեր էր Զանղըրը: Տեղւոյն ոստիկան պետերու հրամանատար Նուրէտտին եւ Իթթիհատի պատասխանատու-քարտուղարը Օղուզ, հեռաձայնի տեղը գտնուելով, քրքիջով ընդուներ էին դոյժը: Դիշերը՝ կառավարչի վոխանորդը, եղեռնէն կատղած, մանաւանդ իր սիրական բարեկամին սպանութենէն այլայլած, ներկայութեանը կը կանչէ Նուրէտտինը եւ իր ծանրը կասկածները կը յայտնէ: Այդ միջոցին Րէչիտ փաչա տակաւին կը չարունակէր կուսակալ մնալ վիլայէթին, եւ ձեւական հետապնդումներ կատարուելով, իբր սպաննիչ, տասնեւմէկ խեղճուկ դիւղացիներ բերուեցան Զանղըրըի բանտը: Հետեւեալ օրը, Ուրբաթ, կառավարչի վոխանորդին մօտ մեր դիմումին, տեղեկացանք այս մանրամասնութիւններուն, ու տեղեկացանք նաեւ մահէ՛ն դատնադոյն իրողութեան, այն թէ այդ առտուն իսկ, հինգ զոհերուն մեկնելէն քանըչորս ժամ վերջ, Պոլսէն հեռագիր մը եկած էր, արտօնող որ այդ հինգն ալ միւս երեսունըերկուքին պէս նկատուին: Տրուած չէ երբեք մարդուն, չարաբախտութեան անողոք անիւը կասեցնել:

Յետոյ տուգապէս տեղեկացայ, որ չէթէ Արապաճի Իսմայիլ, մեր հինգ ընկերներուն ժամանելէն երկու ժամ առաջ, երեւցած է Թիւնէյ, դիւղացիները դպրոցը հաւաքած, բանի մը համոզելու աշխատելով ու յետոյ իր ճամբան չարունակած է դէպի Էնկիւրի:

Վարուժան Զանկըրըի մեր ընկերներուն ամենէն լոակեացներէն ու քաջուածներէն եղաւ: Ինքը գլխաւորաբար զբաղած էր մշակական բանաստեղծութիւններ գրելով: Անգամ մը, մեր ամենէն աւելի խռովայոյզ օրերուն, նոր գրած մշակական մէկ քանի հնչեակները ինծի կարդալէ վերջ, չկրցայ զսպումս ու հիացումս միանգամայն յայտնելու իրեն, որ այդքան արհաւիրքներու մէջ կրցած էր ա՛յնքան ջինջ ու այնքան անապական պահել իր հոգին եւ ծնունդ տալ, ա՛յնքան խորունկ հանդարտութեամբ բնութենապաշտ բանաստեղծութիւններու: Ան պատասխանեց թէ իր այդ հանդարտամտութիւնը կը քաղէ այն հաւատքէն զոր ունի Հայուն ապագային վրայ: Ինչո՞ւ չարուեցաւ իրեն ապրիլ իր հաւատքին պակումը:

Այս հինգ զոհերուն նախճիրէն յետոյ, անշուշտ մենք ո՛չ մէկը ուզեց օգտուիլ իրեն տրուած ապատութենէն, ուրիշ տեղ մը ճամբորդելու համար: Երեսուներկու հոգի մնացած էինք: Մեր մէջ ունէինք տակաւին Տիրան Քէլէկեանը: Արտասահմանէն վերադարձէն ի վեր, Պոլսոյ մէջ լաւ բարեկամներ էինք իրարու: Մեր ծանօթութեան տասնեւեօթը տարիներու ընթացքին, թէեւ այլապէս հայ գրականութեան համար տող մը չէ բերած, բայց իմ գրական բոլոր ձեռնարկներուս, սկսելով կիսամսեայ «Մասիս»էն, լայնօրէն աշխատակցած է, հայ գրականութեան լաւագոյն էջերը արտադրելով:

Տիրան Քէլէկեան չատ ճկուն միտքով պատեհապաշտ մը եղած է: Ճանչցած եմ դինքը կորովի եւ ձեռներէց: Բան մը մխայն դինքը վախցուցած է, կեանքի նիւթական դժուարութիւնները եղած են ատոնք, եւ իր տկարացումներն ալ ատոնց հանդէպ է միայն որ երեւան եկած են: Մեր՝ Զանկըրը հասնելէն երկու շաբաթ վերջ, առաջին Պոլիս վերադարձողներուն առիթով թէեւ հաղորդուեցաւ իրեն թէ Պոլսէն զատ, ապատ է ուզած տեղը երթալ, բայց Քէլէկեան նախընտրեց մեզի հետ մնալ: Թէեւ իր սեւեռեալ մտածումն էր ծովեզերեայ տեղ մը երթալով իր փախուստը հնարաւորել· բայց մտածումը երբեք գործի չվերածուեցաւ:

Քէլէկեան Պոլսէն, ձեռքի տակէ, կնոջմէն լուր ունէր թէ գերման դեսպան Վանկենհայմ թուրք կառավարութենէն երաշխաւորութիւն առած էր իր կեանքի մասին: Ուրեմն, մեր չուրջը եւ հեռուն, հակառակ տեղի ունեցող անլուր նախճիրներուն, Քէլէկեան լաւատես էր իր կեանքին համար: Մեծ հաւատք ունէր Վանկենհայմի վրայ, եւ դիտէր թէ ան կարող է յարգել տալ, իրեն եղած խոստումը:

Հոկտեմբերի աշնանային առաւօտ մը, հեռագրական գործակալութիւնը կը հաղորդէր, պնդերակութեան հետեւանքով, գերման դեսպան Վանկենհայմի մահը: Ժամանակ չէինք ունեցած տակաւին չափելու այդ լուրին քաղաքական կարեւորութիւնը, կամ մեզի համար ունենալիք հետեւանքները: Յաջորդ առտուն Քէլէկեան ձերբակալուեցաւ արդէն, եւ Զորումի պատերազմական ատեանը ղրկուելու պատրուակին տակ ճամբայ հանուեցաւ: Ընկճուած էր ինքը, վախճանը նախատեսած, եւ աքսորակից եկեղեցականի մը յանձնարարած որ Կիրակի օրը իր հոգւոյն պատարագ ընէ: կարծեմ՝ Զորեքշաբթի օր

ՄԻՍԱՔ ԹՈՐԼԱՔԵԱՆԻ ՅՈՒՇԵՐԷՆ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

ՈՐՈ՞ՆՔ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԵՑԻՆ ՊԱՔՈՒԻ ՋԱՐԴԵՐԸ

Տեսանք Մեծ Ոճիրը: Փնտռենք ոճրագործները, ոչ թէ այն վարձկան չէթէները, որոնք մէյմէկ անասուններ են, այլ պանոնք կազմակերպող եւ առաջնորդող ձեռքերը եւրոպական տարազի եւ առ երեւոյթ եւրոպական բարքերու ներքեւ սքօղուող սեւ հոգիները:

1918ի Սեպտեմբերի Յարդը Ատրպէճանի կառավարութեան կողմէ կազմակերպուած էր: Փաստերու առատութեան մը առջեւ կը գտնուինք, վճռական ու չախչախիչ փաստեր, որենք ոեւէ դատարանի առջեւ բաւական պիտի համարուէին այս կառավարութեան անդամները իբր մարդասպան դատապարտելու, դատապարտեալներու առաջին գծին վրայ դնելով նէրքին նախարարը:

Թող ներուի ինձ թուել գլխաւորները այդ փաստերուն.

Ա.— Յարդերէն քանի մը օր առաջ բարեխիղճ թուրքեր խորհուրդ կու տան իրենց հայ բարեկամներուն Թողուլ Հայոց Թաղերը եւ հաստատուիլ կեդրոնական Թաղերու մէջ: Յարդերէն շաբաթ մը առաջ Թաթարները տունէ տուն կը պտըտին եւ Հայ կը հարցնեն, Թուրք վկաները իսկ հաստատեցին Թէ Յարդերէն առաջ չջուկներ կային:

Բ.— Չէթէները Թուրք բանակէն առաջ Պաքու կը մտնեն եւ այդ չէթէները Ատրպէյճանի Թաթարներն են, որոնք Յարդին գլխաւոր դերակատարները կը հանդիսանան:

Գ.— Չէթէները միայն Հայ կը փնտռէին սպաննելու համար եւ միայն Հայու ապրանք կը փնտռէին կողոպտելու համար: Հրեաներուն եւ ռուսերուն բնաւ չեն դպչիր, եւ եթէ երբեք այցելեն Հրեայ եւ ռուս տուները՝ նպատակնին միայն Հայ փնտռել է:

Սակայն ասելին կայ. Յարդերու միջոցին իշխանուհի Թամարա Վոլքանըսքայա պաշտպանութիւնը կը խնդրէ Թաթար կառավարութեան՝ ընդդէմ Թաթար ասաղակներու, որ իր սենեակը մտած էին կողոպտուտի համար: Թաթար ոստիկանները կու գան եւ Թաթարները դուրս կը հանեն, բայց տեսէք Թէ Թաթար ոստիկանը ինչ կ'ըսէ իշխանուհիին:

«Ես իմ պարտքս կատարեցի, բայց Դուք Հայու մը տունը կը մնաք, ես պէտք է դիտնամ Թէ քու նպատակին է քո՞ւ յարկաբաժինը աղատել Թէ Հա-

---

մը մեկնեցաւ:

Փէլէկեանի հեռացումէն երեք չարաթի չափ վերջը, ես մեկնեցայ Զանղըբէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ: Վերջը մեղի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս: Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները, Քասթէմունիի Հայութեան տեղահանութեան՝ միասին տարագրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է, տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պարագաներու եւ սոսկալի համաճարակներու:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵԱՆ

յու մը տունը: Եթէ քու միաքդ Հայու մը տունը ապահով է, այն տեն դիտցած եղիր որ այլեւս մեր պաշտպանութեան վրայ յոյս չես կրնար դնել»:

Դ.— Գրեթէ բոլոր թուրք վկաները յայտարարեցին թէ շատ մը Հայեր մահմետականներու տուները ապաստաններ են, բայց երբեք չըսին թէ ռուսերը եւ հրեաներն ալ թուրք տուներու մէջ պահուըտած ըլլան:

Ե.— Պաքու մտնող Օսմանեան բանակի սպաներն անգամ չարդերու մէջ թաթար կառավարութեան պատասխանատու ըլլալը յայտարարեցին, ասոնցմէ ազնիւ անձնաւորութիւն մը, որ իշխանուհիին յարկաբաժինին մէջ երեք սենեակ զբաւած էր եւ որ իշխանուհիին տան մէջ պատսպարուած Հայերուն անունդ հայթայթած էր, ի պատասխան իշխանուհիին սա հարցման թէ՝ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ թուրք սպայ մը բարեսրտութիւն ցոյց կու տայ Հայերուն նկատմամբ, որոնցմէ քանի հազար հոգի մահմետականներու կողմէ չարդուած են, կ'ըսէ.

«Ես թուրք բանակին մէջ սպայ եմ. թուրք բանակը երբեք չմասնակցեցաւ չարդերուն: Չարդերու առթիւ միակ մեղադրելին թաթարներու առաջնորդներն են: Թաթարները Հայերու հետ կարզադրելիք հաշիւներ ունէին: Աւա՛ղ որ թուրք բանակը շատ ուշ հասաւ չարդերը արգիլելու համար»:

Նմանապէս Միւրսէլ փաշա կը յանձնարարէ Պ. Պայքովի՝ չհաւատալ Ատրպէյճանի նախարարներու խօսքերուն, որովհետեւ այդ նախարարները չարդերուն պատասխանատուութիւնը թուրքերուն վրայ կ'ուզեն ձգել:

Ջ.— Սակայն ի՞նչ հարկ. նոյն իսկ Ատրպէյճանի նախարարները ոչ միայն չարդերու պատասխանատուութիւնը չեն մերժած, այլ այդ չարդերը նկատած են իբր պետական օրինաւոր արարք մը:

Ահա թէ ինչ ըսած է նախարարներէն մին՝ Մելիք Ասլանօֆ իշխանուհի Թամարային. «Մինչեւ որ Ատրպէյճանի բոլոր Հայերը չմաքրենք, ղէնքերնիս ձեռքէ պիտի չթողունք»:

Իշխանուհին օր մը կը ներկայանայ նէրքին գործերու նախարարին, կարծեմ իրմէ դողդուած մէկ քանի առարկաներու դողերը ձերբակալել տալու: Նախարարը կը պատասխանէ թէ դողերը բռնել եւ պատժել պիտի տայ: Իշխանուհին քաջալերուած, կը փորձէ անոր դուրը չարժել Հայերու հանդէպ: Ահաւասիկ ինչ կ'ըսէ նախարարը. «Ձեր անձնական չահուն տեսակէտով խորհուրդ կու տամ Ձեզ որ բնաւ գործ չունենաք Հայերու հետ, հակառակ պարագային կը կորսնցնէք կառավարութեան պաշտպանութիւնը»:

Ուրիշ օրինակ մը. Պ. Պայքոֆ, ռուսական առեւտրական մեծ ընկերութեան մը մէկ գործին առթիւ կը ներկայանայ Զիվանչիրին, սա կը հարցնէ թէ ընկերութեան մէջ Հայեր կա՞ն, կը պատասխանուի թէ ընկերութեան բաժնեթուղթերուն իննսուն տո հարիւրը կը պատկանի ռուսերուն: Զիվանչիր քննելէ ետք իրեն ցոյց տրուած վաւերագրերը՝ կ'ըսէ. «Այս ընկերութիւնը դլխաւորաբար Հայերու հետ գործ կ'ընէ, հետեւաբար կառավարութեան պաշտպանութեան արժանի չէ»:

Գանք նախարարներու հրատարակած յայտարարութիւններուն, որոնք ստորագրուած են Խանխոյեվիի եւ Ջիվանշիրի կողմէ: Յայտարարութեան բովանդակութիւնը սա է.

«Բոլոր ռուսերը, վրացիները եւ հրեաները հանգիստ թող ըլլան եւ իրենց գործերովը զբաղին, բայց եթէ մէկը, ով որ ալ ըլլայ ան, Հայ մը պահէ, օրէնքէ դուրս սլիտի նկատուի, այսինքն կառավարութեան դէմ ոճիր մը գործած սլիտի համարուի եւ ընդ այնմ խստիւ սլիտի պատժուի: Ով որ տեղեկութիւն ունենայ պահուըտած Հայերու մասին եւ կամ լուր ունենայ բոլոր անոնց նկատմամբ, որ Հայեր պահած են, պէտք է անմիջապէս զայ եւ կառավարութեան լուր տայ»:

Զօրավար Սեպուհեան թիւրնապահ Պ. Ամիրեան պատմեց պարունակութիւնը Ջիվանշիրի կողմէ ստորագրուած ծածկագիր հրամանագրերու, որոնց մէջ ըսուած էր.

«Ամիկա սուրբ պատերազմ մըն է միացնելու Թուրք ցեղին բոլոր բաժանումները, ասոր համար առաջին անհրաժեշտութիւնն է հայ ցեղին բնաջնջումը: Հայերը Անգլիոյ ձեռքին գործիքներն են եւ միակ արգելքը մեր քաղաքականութեան յաջողութեան, քաղաքականութիւն որ Հնդկաստանի ճամբան կը բանայ: Անհրաժեշտ է վճռացնել Հայերը եւ անոնց դիակներուն վրայէն քալելով հասնիլ մեր նպատակին, հետեւաբար մի՛ խնայէք ոչ ոքի եւ ըրէք ճշդիւ ինչ որ ձեզի խստօրէն հրամայուած է: Այս միջոցով է միայն որ Պոլիս կրնայ ազատագրել Հնդկաստանը»:

Բոլոր այս կէտերը այս դատարանին առջեւ փաստերով հաստատուեցան: Հաստատուեցաւ նաեւ թէ Ջիվանշիր ազգայնական եւ շովինիստ էր: Այս երկու բառերը Արեւելքի մէջ նշանակութիւն ունին: Եւրոպայի մէջ ազգայնական եւ շովինիստ պետական մարդը այն է որ հայրենասիրական զգացումը օտարամերժ ըլլալու աստիճան կը չափազանցէ, իսկ Արեւելքի մէջ ազգայնական եւ շովինիստ պետական մարդը իր կրօնքին եւ ցեղին տարբեր կրօնքի եւ ցեղի պատկանողները կը կեղեքէ ու կը ջարդէ:

Ահա այս Ջիվանշիրն է որ հազարաւոր հայ ընտանիքներու հետ միասին այս խեղճ տղուն ամբողջ ընտանիքի ջարդարարն է: Արիւնի ծարաւի այդ թաթար չէֆը պաքուի խեղճ հայ ժողովուրդին արիւնը երեք օր անընդհատ խմեց:

Մի կարծէք որ երեք օր եռք յատկացած էր: Հաստատուեցաւ որ ջարդերն ետքն ալ Հայերու դէմ հալածանքը շարունակուած է: Ջիվանշիր Հայ մտաւորականները մէկիկ մէկիկ հաւաքած, բանտարկած ու անոնց մէկ մասը սպաննել տուած է, մնացեալ մասն ալ անգլիացիներու երկրորդ անգամ պաքու մտնելով միայն ազատուած է:

ՋԻՎԱՆՇԻՐ ԵՒ ԻՐ ԶՈՀԵՐԸ

Ո՛հ, պէտք է ճանչնալ Ջիվանշիրը, երբ իր զոհերու դէմ առ դէմ կու գայ:

Ան օր մը կ'այցելէ հայ մտաւորականներու խուցը՝ անշուշտ իր զոհերը

մօտէն տեսնելու եւ անոնց տառապանքը տեսնելով հրճուելու համար: Հոն կը պատահի Ամիրեանին, որ կ'ըսէ.— «Աւժանի ըլլալու համար բանտարկութեան, մէկ յանցանք գործած եմ եւ կրնամ քաջութիւնը ունենալ խոստովանելու, որ դիս հոս Հայ ըլլալուս համար բանտարկած էք: Ինչպէս որ առաջ Հայերը անարդարօրէն ջարդեցիր, նոյնպէս դիս ալ հոս անարդարօրէն կը բանտարկես»: Ջիվանչիր պատասխանած է.

«Դուք Հայերդ յանցաւոր էք եւ, ինչպէս առաջ այնպէս ալ այժմ, պիտի պատժուիք մինչեւ որ խելքերնիդ գլուխնիդ գայ»:

Եւ ահաւասիկ Ջիվանչիր դէմ ուղիղ այս տղուն հետ: Վայրկեան մը սակայն ներեցէք որ էրմէնիքէնդի ահաւոր տառապին պատկերը ուրուագծեմ:

Չէթէները մտեր էին էրմէնիքէնտի այն խեղճուկ սենեակը, որուն մէկ անկիւնը պառկած էր Յակոբ, ամաստանեալին հայրը, Թորլաքեան ընտանիքին ծերուկ եւ հիւանդ պետը՝ կծկուած ու ահաբեկ, անոր քովը Աղաւնի, Յակոբին աղջիկը, նաեւ Երուանդ, Յակոբին կրտսեր զաւակը: Իսկ այս տղան, ամբաստանեալը, որ մէկ երկու վայրկեան առաջ դուրսը աւազակներէ վիրաւորուէր եւ հազիւ ինքզինքը տունը կրցած էր նետել, դեռինը պառկած, իր դեռատի կնոջ թեւերուն մէջ, մինչ իր երկու վոքրիկները աղերսկ ճիչերով պաշտպանութիւն կ'աղերսեն:

Չէթէները ամբողջ Թորլաքեան ընտանիքը խողխողած ըլլալու դոհունակութեամբ՝ իրենց եօթը զոհերուն՝ Թորլաքեան ընտանիքի եօթը դիակներուն վրայ կոխկռտելով կը մեկնին:

Այս եօթէն սակայն մէկուն մասին սխալած էին, այն է՝ ամբաստանեալը: Միսաք չի դիտեր թէ որքան առեն զգայազրկ կը մնայ,— ինչ որ կը յիշէ, սա է թէ երբ կ'արթննայ, կը տեսնէ հայ կին մը որ պինք կը խնամէ: Այդ կինը իր կեանքը կը պարտի դիպուածի մը, ինք լուացարարուհի ըլլալով ջարդերէն առաջ էրմէնիքէնտէն բացակայ դտնուեր եւ այդ կերպով ազատեր է:

Ամբաստանեալը երբ իր վրայ քիչ մը ուժ կը զգայ, այդ արիւնոտ քաղաքէն օր առաջ դուրս նետուիլ կ'ուզէ եւ ասոր համար անցագիր ստանալու կը ձեռնարկէ: Այս մտքով ալ ուրիշ շատ մը հայրենակիցներու հետ կառավարական շէնքը կ'երթայ: Նոյն պահուն ինքնաշարժ մը կանգ կ'առնէ եւ շէնքին դռնէն ներս կը մտնէ մէկը: Հոն դտնուողները Ջիվանչիրն է կ'ըսեն: Ամբաստանեալը կը մօտենայ եւ անկէ Թիֆլիս երթալու անցագիր կը խնդրէ: Ջիվանչիր կ'ըսէ. «Ինչո՞ւ թոյլ տամ որ երթաս. ես կ'ուզեմ տեսնել քու սովալուկ ըլլալդ եւ չան պէս սատկիլդ փողոցներուն մէջ»: Ասկա կ'աւելցնէ. «Ահա թէ ի՛նչ ինձ հաճոյք պիտի պատճառէր»:

Ուրիշ օր մըն ալ նորէն ամբաստանեալը շատ մը թշուառ Հայերու հետ, կառավարական շէնքը կը դտնուի, սպասելով որ թերեւս կառավարութեան դուռը շարժի եւ իրեն անցագիր մը տրուի: Հայ մը կը համարձակի խնդրել Ջիվանչիրէն, որ բարեհաճի ազատ արձակել բանտարկեալները: Ջիվանչիր պատասխանած է.

«Ձեր այդ խնդրանքը կ՛ապշեցնէ դիս, քանի որ իմ ցանկութիւնս է բոլորդ ալ մաքրել աշխարհիս երեսէն։ Կ՛ուզե՞ս որ քեզ ալ ղրկեմ հոն ուր անոնք կը գտնուին»։

ԹԱԹԱՐՆԵՐԸ ՊԷՏՔ ԷՐ ՈՐ ԼԱՅԻՆ

Ահա այս է Պաքուի ահաւոր ոճիրը։ Ահա Ատրպէյճանի կառավարութիւնը, կազմակերպիչը այդ ոճիրին, եւ այդ կառավարութեան ուժեղ եւ ազդեցիկ ներքին գործոց նախարարը՝ Ջիվանշիրը։ Պաքուի թաթար վկայ մը ըսաւ, թէ Պաքուի մէջ Ջիվանշիրը ճանչցողները անոր մահուան վրայ չատ տխրեր են։ Վկան չըսաւ թէ լացեր են։ Ես պիտի ուզէի որ լային, այո՛, արտասուէին ոչ թէ Ջիվանշիրի մահուան, այլ իրենց վիճակին վրայ, որ իրենց հայրենիքին ճակատագիրը յանձներ են այն տեսակ բռնակալի մը, որ եթէ Պաքուն հայ դերեզմանոցի մը վերածեց, ապահովաբար իր հայրենիքի պատիւէն ու փառքէն ալ չատ բան պակսեցուց։

Անոնք պէտք է տխրէին ոչ թէ Ջիվանշիրի մահուան, այլ Ջիվանշիրի գոհերուն վրայ։ Եւ այդ գոհերը միայն Հայեր չեղան, ո՛վ գիտէ այդ բռնակալին կիրքովը քանի քանի մահմետականներ ալ դերեզման եղած են։

Օր. Պրաուն յիշեց անունը ազդեցիկ եւ բարեխիղճ թաթարի մը, պէյ-պուրթօֆի, որ ըսած է թէ Ջիվանշիր եղած է բազմաթիւ Հայերու ջարդուելուն պատճառը։

ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԴ ԿՈՂՄԻՆ ՓԱՍՏԸ՝ ՈՒՐԱՆԱԼՆ ԷՐ

Հակառակորդ կողմը Ջիվանշիրի անպատասխանատուութեան փաստը չբերաւ։

Հակառակորդ կողմին իրաւաբանական թաքթիքը կայացաւ մէկ կէտի մէջ միայն, այն է՝ ուրանալ Սեպտեմբերի հայկական ջարդերը։ Երբ ջարդ չկայ, պատասխանատուութիւն ալ չկայ։

Բայց երեւակայեցէք որ ամբողջ թաղ մը հայ ճարակ ըլլայ եւ թաղին ոստիկանապետը ամբաստանուի։ Ոստիկանապետը ինքզինքը պաշտպանելու համար երկու ճամբայ կրնայ երեւակայել.

Ա.— Ուրանալ հրդեհը. այս ճամբան անել է սակայն, անգամ մը որ հրդեհը ապացուցուի, ոստիկանապետը կը պատասխատուի։

Բ.— Ընդունիլ թէ թաղը այրեցաւ, բայց չանալ ապացուցանել թէ պատասխանատուութիւն առաջ բերող պատճառ չկայ։

Այս երկրորդ ճամբան օրինաւոր ճամբան է, հոս ամբաստանեալը, եթէ արդարեւ իր պարտքը կատարած է, անպարտութիւն ձեռք կը բերէ։

Թորլաքեանի դատին մէջ ընդհանուր դատախազը առաջին անել ճամբան ընդդէմ կեց։ Ան ուրացաւ Պաքուի ջարդը, անոր ուրացածը մենք ապացուցինք։ Այս ապացոյցը ինքնին Ջիվանշիրի դատապարտութիւնն է։

Մենք կրնայինք բաւականանալ Պաքուի ջարդը ապացուցանելով միայն եւ պիտի կրնայինք ըսել. «Ահա քաղաք մը, որուն հայ բնակչութիւնը ջար-

դուած է: Ներքին գործերու նախարարը դատապարտելի է այս ջարդը արդիլած չըլլալու համար»:

Բայց մենք կանդ չառինք այս կէտին վրայ. բացարձակ եւ անհերքելի փաստերով ապացուցինք, թէ նոյն իսկ նախարարութիւնը եւ մանաւանդ ներքին գործերու նախարարը՝ Ջիվանչիր ,իրենք պատրաստեցին, կազմակերպեցին եւ գործադրել տուին այս ջարդը:

ԵԹԷ ՄԵՆՔ ԶՄԵԶ ԹՈՐԼԱՔԵԱՆԻ ՏԵՂԸ ԴՆԵՆՔ

Եղեռնական դատերու մէջ ամբաստանեալին պաշտպանութիւնը ըստանձնող փաստաբանը իր ստանձնած պաշտօնին ահաւոր պատասխանատուութեան գիտակցութիւնը ունեցած պիտի չըլլար, եթէ խորունկ քննութենէ մը չանցնէր ամբաստանեալին հոգին վրդովող բոլոր յոյզերը, անոր սրտին մէջ դոռացող մրրիկները, անոր միտքը չարչարող կնճիռները, թերացած պիտի ըլլար իր պաշտօնին մէջ նաեւ, եթէ պահ մը ինքզինքը դնելով ամբաստանեալին տեղ, ինքզինքին չուղղէր սա հարցումը.— Ի՞նչպէս պիտի չարժէիր, եթէ տուեալ պայմաններու մէջ ամբաստանեալին տեղ դուն ըլլայիր: Տէր իմ, Տէր իմ, դիտացէք այս խեղճ տղուն. այդ հարցումը ինքզինքնիս քանի անգամ ուղղեցի. ահա, Տէր իմ, հարցումը անգամ մըն ալ կ'ուղղեմ. Թող իմ առջեւ սպաննեն հայրս, եղբայրս, քոյրս, Թող մորթեն կինս, Թող իմ այս կուրնալիք աչքերուս առջեւ խեղդեն եւ այսպէս չուրջս աշխարհը խաւարի վերածին,— ու յետոյ Թող Թոյլատրեն որ ոճրագործը ազատ հարմաճակ պտըտի, տրամադրելի ունենալով ամենէն փարթամ պանդոկները եւ ամենէն չքեղ կառքերը, յետոյ Թող փակուին դատարաններուն դուռները անոր զոհերու առջեւ: Տէր իմ, այս պայմաններուն մէջ այս խեղճ տղուն տեղ ոեւէ անհատ մը ի՞նչպէս պիտի չարժէր, եթէ դիպուածով պատահէր ոճրագործին, պիտի յանձ՞ր Թէ պիտի չարժէր... Այդ իսկ է խնդիրը: Եւ եթէ չարժէր, սպաննէր զայն, օրէնքը ի՞նչ պիտի տրամադրէր:

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔԸ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅ ՊԱՐԱԳԱՆ

Տէր իմ, առաջին անգամն է որ այս հարցը կը դրուի անգլիական դատարանի մը առջեւ: Գիտացէք ինձ ալ եւ Թոյլ տուէք, որ ազատօրէն արտայայտուիմ Արդարութեան առջեւ ազգի մը, որուն երկրին մէջ դրաւ Ազատութիւնը իր օրրանը: Այդ բացառիկ պայմաններուն մէջ երբ մէկը սպաննէր, օրէնքը անոր մասին ներողամիտ պիտի դտնուէր:

Անգլիական պատժական օրէնքը մարդկային զգացումներուն խորունկ ըմբռնումին վրայ չինուած է, օրէնքին ծանօթ չեն հոգիի կիրքերը: Օրէնքը նախատեսած է փրովոքասիոնի (դրգռութիւն) պարագան. օրէնքով մարդասպանութիւն մը կամ կանխամտածուած սպանութիւն է եւ կամ ոչ կանխամտածուած: Ոչ կանխամտածուած սպանութեան մը յատկանշական գիծն է փրովոքասիոն, որ անմիջական բարկութիւն կը պատճառէ, որուն միջոցին գործը կը կատարուի:

Սրդ, Տէր իմ մի՛թէ կայ բարկութիւն մը, որուն սաստկութիւնը կարող ըլլայ բաղդատութեան դրուիլ բարկութեանը հետ անոր՝ որ դիպուածով կը հանդիպի իր սիրելիները սպաննող ոճրագործին: Ոճրագործ մը, որ կը հեգնէ արդարութիւնը երեք տարիներէ ի վեր, իր մէջ արմատացած սա համոզումով, թէ չկայ իշխանութիւն մը, որ իր գործած ոճիրներու հաշիւը հարցնէ իրմէ. չկայ դատարան մը, ուր կարող ըլլան դիմել իր զոհերը եւ թէ ինք պիտի կրնայ վայելել կեանքը, հանդիստ ու ապահով: Այդ ոճրագործին ինքզինքը ցուցադրելն անդամ, կը հարցնեմ, Տէր իմ, ինքնին վրովոքասիոն մը չէ՞:

ԹՈՐԼԱՔԵԱՆ ՅԱՆՑԱԽՈՐ ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՉԷ

Տէր իմ, այս մարդը ամբաստանուած է սպանութեամբ. բայց ո՛ւր է չարաբարոյութիւնը: Օրինական իմաստով չարասիրտ գործ մը կը նշանակէ անիրաւ գործողութիւն մը, կատարուած դիտաւորեալ կերպով, առանց արդարացուցիչ պատճառի:

Ես այս բոլոր խորհրդաժողովները կ'ընեմ ենթադրելով թէ՝ ամբաստանեալի աթոռին վրայ Թորլաքեանը չէ որ կը դտնուի, այլ ուրիշ մէկը որ չի տառապիր ոեւէ մտային հիւանդութենէ, որուան պայմաններուն մէջ չըլլայ կանխամտածուած սպանութիւն, այլ կայ ոչ-կանխամտածուած սպանութիւն: Կանխամտածուած սպանութիւն չի կրնար գոյութիւն ունենալ հոն, ուր վրովոքասիոն կայ, կանխամտածուած սպանութիւն չկայ հոն ուր չարամտութիւն չկայ: Այո՛, չկայ չարամտութիւն, չկայ եղեռնական դիտաւորութիւն:

Եղեռնական դիտաւորութիւն գոյութիւն չի կրնար ունենալ, որով ապացուցուեցաւ.

Ա.— Թէ Ջիվանչիր Կ. Պոլիս եկաւ իր եղբօր հետ 1921 Յունուար 25ին եւ ապացուցուեցաւ թէ Թորլաքեան Կ. Պոլիս եկած է այդ թուականէն առաջ, 1921 Յունուարի սկիզբները:

Բ.— Ապացուցուեցաւ թէ Միսաք Թորլաքեան Պաթումէն Կ. Պոլիս եկած թուականին արդէն իր վրայ ղէնք ունէր:

Այժմ, Տէր իմ, կը հետացնեմ ամբաստանեալի աթոռին վրայէն այն ենթադրեալ անձը, զոր պահ մը նստեցուցի հոն եւ խնդիրը կը քննեմ աչքի առջեւ ունենալով Միսաքը, այս կրկնապէս թշուառ տղան, թշուառ՝ մարդոց ոճիրներէն, թշուառ՝ բնութեան դրկանքներէն: Այս տարաբախտ երիտասարդը հիւանդ մըն է, որ ձեր դթութեան կը կարօտի: Ան զգայազուրկ էր գործողութիւնը կատարած միջոցին:

Այս տղուն մտային եւ հոգեկան վիճակը իր բոլոր մանրամասնութիւններով պարզուեցաւ այս դատարանին առջեւ, վկաներով հաստատուեցաւ թէ՝

Ա.— Իր մեծ հայրը ենթակայ էր լուսնոտութեան, իր հայրը մտային խանգարում ունէր եւ կը մտալլկուէր այն դաղափարով թէ դուրս ելածին պէս պիտի սպաննուէր, իր հօրեղբայրը նոյնպէս հիւանդ էր:

Բ.— Ան չէր կրնար քալել ու խօսիլ մինչեւ չորս տարեկանը եւ երբեմն կը հիւանդանար, բերնէն փրփուր կու գար։

Գ.— Իր Պոլիս բնակութեան միջոցին ան քանիցս ինկած է տախտակամածին վրայ՝ բերնին մէջ փրփուր ունենալով։

Ան կը նայէր երբեմն ուշակորոյս վիճակի մէջ, գլուխը ձեռքերուն մէջ. յանկարծ կը ջանար ինքզինքին գալ եւ կը սկսէր խօսիլ իր ընտանիքին մասին. «Կը զգամ թէ անոնք հոս են եւ իմ շուրջս բոլորուած»։ Ան միշտ վհատ վիճակ ունէր, մելամաղձոտ ու վերապահ եւ իր ժամանակը իր սենեակին մէջ կ՚անցընէր։ Անսովոր էր հոգեւոր եւ մեռելական երգեր երգելու։

Ուրիշ վկայ մը՝ Մաղհար Օսման պէյ, կանչուած դատախազութեան կողմէ, ըսաւ թէ, եթէ վկաներու կողմէ ներկայ պարագային եղած հաւաստումները ճիշդ են, կրնայ ենթադրել որ ամբաստանեալը ենթակայ է լուսնոտութեան։

Վկայ մը կանչուած դատարանին կողմէ, Հազարապետ Տէյվիս ըսաւ թէ նկատի առնելով բոլոր այս իրողութիւնները, կը խորհի թէ՝ այս մարդը գիտակից չէր իր արարքին, թէ Ջիվանշիրը տեսնելուն, առաջ բերած գերագրգռութիւնը եւ այդ տեսարանին վրայ իր ազգականներուն յիշատակին արթըննալուն տպաւորութիւնը իրեն այնպիսի զգացում մը տուեր, որ զայն ենթակայ ըրին պզտիկ նոպայի մը, որ կրնար թեթեւ ըլլալ աննշմարելի ըլլալու չափ, անոր յաջորդող մարդասպանի ունականութիւն մը, որուն ընթացքին այս գործը կատարուած է։

ԱՀԱ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԽՕՍՔԸ

Ահա՛, Տէր նախագահ, գիտութեան կարծիքը։ Ահա՛ կարծիքը Պոլսոյ ամենէն համբաւաւոր հինգ յիմարանոցներուն, Ասպարէզիս մէջ քիչ դատեր կրնամ յիշել, ուր գիտակցութեան կէտը բժշկականօրէն այսքան մանրամասն քննութեան ենթարկուի։

Ու չեմ յիշեր դատ մը, ուր բժիշկները եկած ըլլան այնքան որոշ եզրակացութեան, որքան եկան հոս։ Անոնք ըսին թէ՝ Թորլաքեան անգիտակից էր, երբ սպաննեց Ջիվանշիրը։ Միթէ՞ կրնար գիտութիւնը տարբեր կերպով արտայայտուիլ։ Ի՞նչ բան կայ աւելի բնական քան այն որ Թորլաքեանի հիւանդ ուղեղը չկրցաւ դիմադրել այն ահաւոր ցնցումին, որուն ենթարկուեցաւ Ջիվանշիրի սեւ դէմքը տեսնելով... Եւ ո՞ւր է արդէն առողջ այն ուղեղը, որ պիտի չազդուէր այդպիսի ցնցումէ մը։ Մարդկային ուղեղը ոչ պողպատ է, ոչ ալ քար. ըլլար իսկ, Վիսուվի լաւաներուն տակ ամբողջ քաղաքներ չկա՞ն։

Ո՛չ, մեծայարգ Տէր, այս խեղճ տղան հիւանդ մըն է, թշուառ մըն է։ Այս պահուն ով գիտէ, ի՛նչ ձայներ կը լսէ,— խօսողը հա՞յրն է թէ աղջիկը... Թերեւս սիրելիներէն շրջապատուած է, թերեւս անոնք Միսաքը իրենց քով կը կանչեն, ուրիշ աշխարհ մը, ուր մարդիկ չեն տառապիր։ Բայց ո՛չ, մեծայարգ Տէր, Պաքուի հազարաւոր հայ մեռելները ձեզ կը դիտեն, ձեզ ցոյց տալով Արդարութեան դրօշակը։ Մի՛ վարանիք, Միսաքը ինծ յանձնեցէք որպէսզի փառաւորուի Աստուծոյ անունը»։ (Վերջ)

ՍՈՎԵԹԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉ ԱԶԳԵՐՈՒ ԹԻՒԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՄԷՋ

Հետեւեալ ցուցակը հրատարակած է սովեթական «Նաչէ Օպչէէ Տիլօ» պարբերականը 1963 Սեպտեմբերին: Թիւերը քաղուած են 1959ի մարդահամարէն: Ցուցակին մէջ յիշուած տասնըեօթը ազգերէն լինը թուրք-մոնղոլ-թաթար ցեղերու պատկանող ժողովուրդներ են, որոնց թիւը երեսուն միլիոնը կ'անցնի, ըստ սովեթական պաշտօնական տուեալներու: Այս թիւերը պէտք է ընդունիլ իբր նուազագոյնը: Մարդահամար կազմող սովեթական համապետական օրկանները բնաւ չհաղրդրդուած չեն օտար ցեղերու թիւը եղածէն աւելի ցոյց տալու: Խորհրդածութեան արժանի թուանշաններ են, մանաւանդ մեզ հայերուս համար, մասնաւորաբար այս օրերս:

	Աշխարհի վրայ	Ս. Միութեան մէջ	Արտասահմանի մէջ
Ռուսեր	115.357.000	114.114.000	1.243.000
Ուքրայնացիներ	38.255.000	37.253.000	1.002.000
Սպիտակ Ռուսեր	8.040.000	7.913.000	127.000
Հայեր	3.420.000	2.787.000	633.000
Վրացիներ	2.757.000	2.692.000	65.000
Ուզպէքներ	7.230.000	6.015.000	1.215.000
Ազրպէյճաններ	6.140.000	2.940.000	3.200.000
Թաթարներ	5.015.000	4.968.000	47.000
Ղազախներ	4.244.000	3.621.000	623.000
Տաճիկներ	3.978.000	1.353.000	2.625.000
Լիթուանացիներ	2.852.000	2.326.000	536.000
Թուրքմէններ	1.784.000	1.002.000	792.000
Լեթոններ	1.447.000	1.400.000	47.000
Ֆրքիզներ	1.074.000	969.000	95.000
Էսթոններ	1.036.000	989.000	47.000
Պաշկիրներ	989.000	989.000	0
Ղարաքալփաքներ	175.000	173.000	2.000
Գումար	203.803.000	191.304.000	12.289.000

ՔԱՐՏԷՍՆԵՐՈՒ ԱԶԴԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ...

Առաջնորդող գրուեթեան մէջ անդրադարձած ենք հայ-թրքական յարաբերութիւններու: Տուած ենք նաեւ Ս. Միութեան բաղկացուցիչ ժողովուրդներու թիւը, ըստ պաշտօնական մարդահամարի (1959) տուեալներուն: Ըստ այդ թիւերուն, Թուրք-մոնղոլ-թաթար ցեղերու ընդհանուր թիւն է Ս. Միութեան մէջ, շուրջ 31 միլիոն, իսկ Անատոլուի Թուրքիոյ մէջ կը բնակին շուրջ 22 միլիոն թուրքեր: Ուրեմն Հայաստանի Արեւմտեան կողմը կան 22 միլիոն թուրքեր, իսկ՝ Արեւելեան կողմը՝ շուրջ 31 միլիոն:

Ստորեւ կը հրատարակենք երեք քարտէսներ եւս, որոնց մէջ յատկապէս կ'երեւին Թուրք-թաթար-մոնղոլ ցեղերու գրաւած աշխարհագրական դիրքը

Արեւելեան Ս. Միութեան եւ Անդրկովկասի մէջ, երկրորդին մէջ ցոյց կը տրուին Թուրք-թաթար ցեղերու վեց հանրապետութիւններու սահմանները,- Ատրպէյճան, Ղազախստան, Թուրքմէնիստան, Տաճիկիստան, Քրքիզստան եւ Ուզպէկստանի սահմանները. իսկ երրորդին մէջ ցոյց կը տրուի մեր մինուճար, եւ ամէն կողմէն յօշոտուած հայրենիքի փխրուն դիրքը՝ Թուրքօ-թաթար պետութիւններու միջեւ սեղմուած...

Այս քարտէսները եւ մեր դրացիներու համրանքը միշտ նկատի ունենալու ենք, երբ կը բանաձեւենք պահանջներ, երբ ռազմաշունչ յոխորտանքներու անձնատուր կ'ըլլանք եւ սուր կը ճօճենք թէ ռուսերուն եւ թէ թուրքերուն...

Բացայայտ է Հայաստանը յաւիտենապէս տկար պահելու թուրք-թաթարական անտեղիտալի կամքը: Նախիջեւանը եւ Ղարապաղը Հայաստանէ անջատուած պահելը, հակառակ պատմական, աշխարհագրական եւ Ղարապաղի պարագային նաեւ ազգագրական տուեալներու եւ ի հեճուկս բովանդակ հայութեան արդար ընդվզումին եւ բողոքներուն, այդ մոնղոլական ընդդիմութեան ցայտուն մէկ արտայայտութիւնն է:

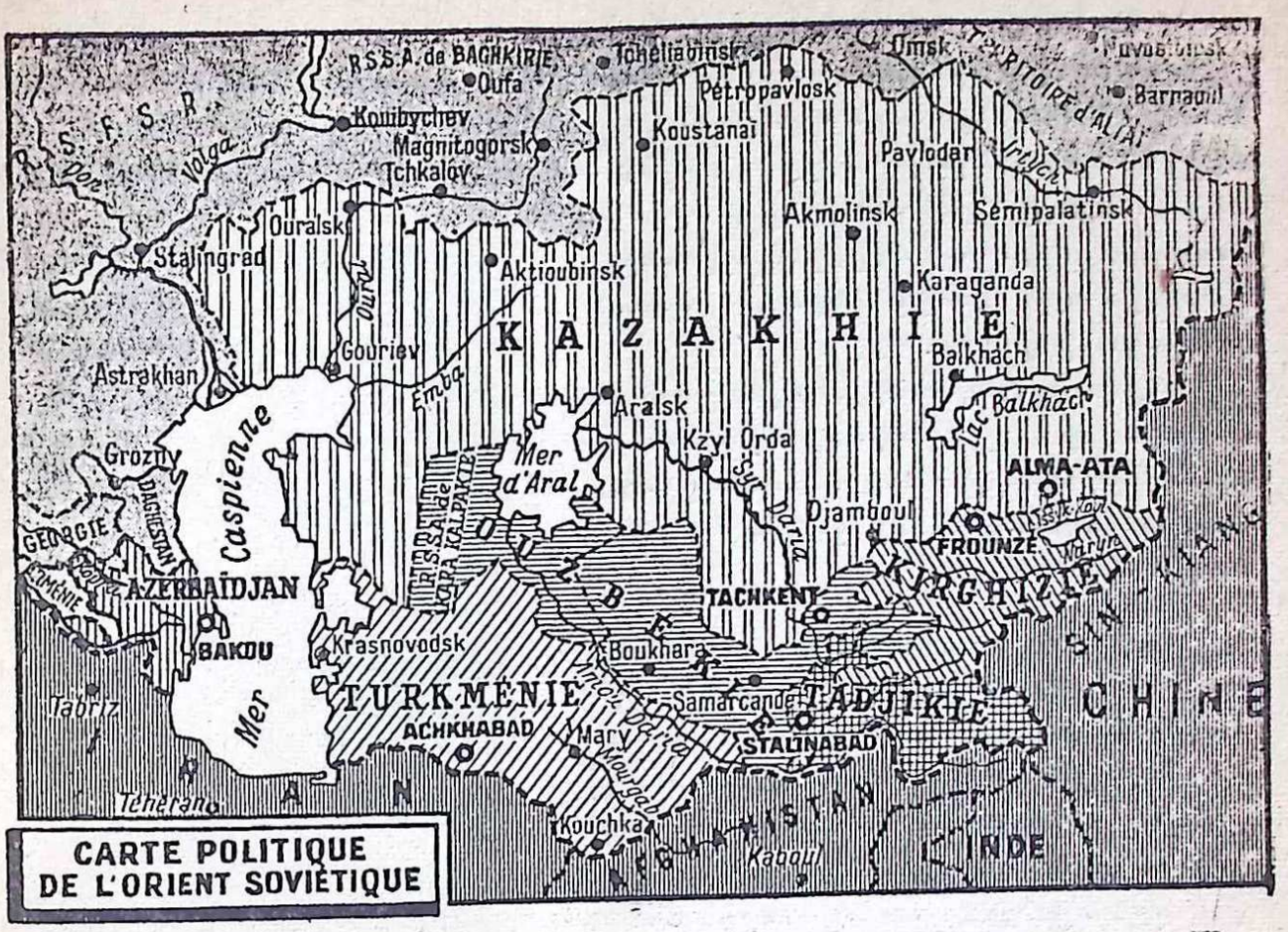

Իրենց ապագայ բռնագրաւչական նպատակները իրականացնելու նպատակով անոնք անաղմուկ, այլ դրական աշխատանքներ կը տանին ոչ միայն Թուրքիոյ, այլեւ չատ հաւանօրէն Ս. Միութեան մէջ, ուր պատրաստուած թաթար համալսարանականներու թիւը օր ըստ օրէ կ'աճի, եւ որոնք պատասխանատու դիրքերու եւս կը հասնին:

ԿԵԱՆՔԻՆ ԿԱՆԱՉ ԱՐԵՒԸ ՍՊԱՆԵՐԷՆՈՎ

Վիկտոր Կարտոնի (Վահրամ Կաքաւեան) այս վէպը 1959ին լոյս տեսաւ Փարիզի Սքոռ հրատարակչականի կողմէ: Վէպը Ֆրանսայի եւ Պելճիքայի մէջ մեծ ընդունելութիւն գտաւ, արժանանալով քանի մը հրատարակութիւններու: Վէպը գերմաներէնի թարգմանուեցաւ Զուիցերիոյ մէջ, իսկ սպաներէնի Պարսելոնայի Լուիս Քարալթ հրատարակչականի կողմէ:

Վիկտոր Կարտոնի մասին գրած ենք «Ներկա՛յ»ի մէջ. թարմացնելու համար յիշողութիւնները տանք հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնները վէպին եւ հեղինակին մասին:

Վահրամ Կաքաւեան ծնած է Վան եւ ապրած՝ հայ ժողովուրդի ամենէն հերոսական եւ ողբերգական շրջանին, պատանի տարիքին ականատես եւ մասնակից ըլլալով հերոսական եւ եղերական դէպքերու, զորս տալ սկսած է վէպերու շարքով մը, որոնցմէ առաջինները՝ «Կեանքին Կանաչ Արեւը» եւ «Զմրուխտատար Ասպետը» արդէն լոյս տեսած են Ֆրանսերէնով: Նոյն լեզուով չուտով լոյս կը տեսնէ «Բոսորատար Յայտնութիւնը» իսկ չորրորդը դարձեալ պատրաստ է տպագրութեան համար: Այս վէպերը կ'ընդգրկեն հայոց պատմութեան շուրջ վեթսուն տարուան պատմութիւնը: Առաջին վէպով Կարտոն կու տայ Վանի իր մանկութեան շրջանը, մինչեւ 1908ի թրքական սահմանադրութիւնը, երկրորդով՝ Վանի հերոսամարտն ու նահանջները, երրորդով՝ Եղեռնի շրջանը, Սասունի, Մուսա Լերան, Աք Տաղի, Ուրֆայի, Շապին Գարահիսարի հերոսամարտերն ու Կովկասի հայութեան կեանքը, Ռուսական Յեղափոխութեան շրջանին, իսկ վերջին վէպը կ'ընդգրկէ հայ Սփիւռքը եւ երկրորդ աշխարհամարտը: Այս բոլորը դեղարուեստագէտի փորձ վրձինով եւ վարպետ վիպասանի համայիչ գրիչով, ինչպէս կը վկայեն Ֆրանսացի, պելճիքացի, զուիցերիացի եւ հայ գրաղատները:

Քանի մը տողով ներկայացնենք հեղինակը՝ Վահրամ Կաքաւեանը:

Ինչպէս ըսինք, ան ծնած է Վան եւ նախնական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Նորաշէն եւ Երամեան վարժարաններուն մէջ: 1915–1918 տարիներուն կը յաճախէ Թիֆլիսի Ներսէսեան, 1918–1920 շրջանին Ռոստովի թեմական դպրոցները, իսկ 1920–1922 շրջանին, Պոլսոյ Կեդրոնականը: Երկրէ երկիր փոխադրուելով, 1923ին կը հաստատուի Ֆրանսա, ուր նախ կը հետե-

ւի Երկրագործի վարժարանի դասերուն. ապա կ՛արձանագրուի Սորպոն, հետեւելու համար փիլիսոփայութեան պատմութեան, դեղագիտութեան:

Պատերազմի տարիներուն կը մասնակցի կռիւներուն, զինուորական աստիճաններու հասնելով: Ֆրանսայի դերմանական դրաւման շրջանին, դրօծօն մասնակցութիւն կ՛ունենայ դիմադրական ճակատի մէջ, 14 ամիս իբր յարաբերութեանց Սպայակոյտի պետ ծառայելով: Այս շրջանին կ՛որդեգրէ Վիկտոր Կարտոն ծածկանունը, որ դարձաւ դրական ծածկանունը վահրամ կաքաւեանին: Զինուորական իշխանութիւնները դնահատելով անոր ծառայութիւնները, զայն վարձատրած են հրամանատարի աստիճանով եւ Պատուոյ Լէգէոնի Ասպետ, Պատերազմական Խաչ, Դիմադրութեան եւ փախստականներու (Էվատէ) չքանշաններով:

Վիկտոր Կարտոնի աշակցութեամբ, 1964ին լոյս տեսաւ Դերենիկ Դեմիրճեանի «Վարդանանք»ը ֆրանսերէնով, զոր թարգմանած էր Տիգրան Քիւրազեան, իսկ յառաջաբան եւ համադրողը՝ Կարտոն:

«Կեանքին կանաչ Արեւը» – Իլ Սօլ վերտէ տէ լա Վիտա – վէպէն քիչ օրինակներ հասած են Պ. Այրէս եւ դրեթէ սպառած են: Կը սպասուի նոր օրինակներ:

ԲՈՒԺԱԿԱՅԱՆ ԹԵՀՐԱՆԻ ՄԷՋ

Թեհրանի Հայ Համալսարանականներու Ընդհ. Միութեան կառուցած բուժակայարանի բացումը տեղի ունեցած է Յունուարի վերջերը մեծ հանդիսաւորութեամբ: Այս առթիւ ի մէջ այլոց խօսք առնելով Միութեան փոխ նախագահը Պր. Վարուժան Յովհաննէսեան ըսած է.—

«Այնչափ ուրախ ենք յայտնելու, որ շատ մօտ ապագայում բախտը կ՛ունենանք ներկայ գտնուելու բացման արարողութեանը մի շատ աւելի մեծ եւ գեղեցիկ շէնքի, որը ծառայելու է որպէս կենտրոն՝ տարբեր թաղամասերում հիմնուելիք բուժակայանների եւ Թեհրանի ազգային դպրոցների աշակերտութեան բժշկական քննութեան: Սոյն կենտրոնն օժտուած է լինելու կատարեալ յարմարութիւններով եւ արդիական սարքաւորումներով: Սորայսյա պողոտայի վրայ գտնուող երկյարկանի այդ շէնքը, բաղկացած տաս սենեակներից, օժտուած մեծ բակով, Միութեան է նուիրել ազգային բարերար Պր. Արզուման Աւետիսեանը, իր սիրասուն հղդու՝ Աւետիս Աւետիսեանի յիշատակին (բուռն ծափեր): Օգտուելով սոյն հանդիսաւոր առիթից նորէն մեր խորին շնորհակալութիւններն ենք յայտնում պատուարժան բարերարին»:

Հայ Համալսարանականներու Ընդհ. Միութիւնը հիմնուած է 1943ին եւ քանի տարուան ընթացքին աշակցած է կարօտ ուսանողներուն, հայ դըպրոցներուն եւ չքաւոր ազգայիններուն: Ցիշեալ ուսանողները այժմ անուանի բժիշկներ, մասնագէտներ եւ դասախօսներ են Իրանի եւ արտասահմանի մէջ:

«ԿՏԱԿՆ ԷՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ»

Շնորհակալութեամբ ստացանք հեղինակէն՝ Հերոս Արշաւիր Շիրակեանէն «Կտակն էր Նահատակներուն» հատորը, որ կու գայ գրեթէ ամբողջացնելու Մեծ Եղեռնը դարբնող դահճապետներուն եւ անոնց մեղսակից կարգ մը ամսեղուկ հայանուն «Տխրահռչակներ»ու պատուհասման պատմութիւնը։

Գիրքը կը կարդանք մէկ շունչով եւ յափշտակութեամբ:

Ահաբեկումներու գրեթէ պատանի հեղինակը, ինկապէս կ'արդարացնէ իրեն տրուած «Սնդիկ» եւ «Շուտիկ» կոչումները: Անակնկալ վտանգներու հանդէպ պաղարիւն, հանդարտ, հարուածելու վճռական պահերուն «Շուտիկ» եւ շողիի նման անգայտացող, անհետացող անվրրէպ հարուածէն յետոյ... Իսկ անմեղունակ բիւրաւոր նահատակներու խրախուսող եւ հովանաւորող, պահպանող ներկայութիւնը ամէն տեղ եւ ամէն առթիւ, զգալի եղած է, վրէժխնդրական բոլոր գործողութիւններու ընթացքին: Դատին բացարձակ արդարութիւնն ու նուիրականութիւնը անխոցելի դարձուցած է Շիրակեանն ու իր միւս գործակիցները:

Տանք քանի մը խորագրեր գիրքէն, ընդհանուր գաղափար մը կազմելու համար բովանդակութեան մասին:

Զինատար եւ Սուրհանդակ, խուզարկութիւն մեր Թաքստոց–տան մէջ, Կրակէ մկրտութիւն, Դաւաճան Վահէ Իհսանի ահաբեկումը, Քերչէն Պաթում, Հայաստանի մէջ, Դէպի Պաքու Խալիլ եւ Էնվէր փաշաները գտնելու համար, Թիֆլիսի մէջ Արամ Երկանեանի եւ իմ ձերբակալութիւնը, Մետեխի բանտին մէջ չարչարանք եւ մեր փախուստը, Դէպի Մարսէլ եւ Հռոմ, Ահաբեկում Սայիտ Հալիմ փաշայի, Դէպի Պոլիս եւ ապա դէպի Պերլին, Ահաբեկում Պէհաէտտին Շաքիր Պէյի եւ Ճեմալ Ազմի փաշայի...: Պոլիս վերադարձի ճամբուն վրայ Պուլկարիոյ մէջ Թուրք գաղտնի ոստիկաններ կը փորձեն զիս առեւանգել... եւայլն, եւայլն: Այս բոլորը կը կարդացուի զգայացունց գաղտնի ոստիկանական վէպի մը պէս: Յառաջիկային պիտի տանք խտացած ձեւով:

Յիսնամեակի տարուան մէջ լոյս տեսած այս հատորը մեծ ընդունելութիւն գտաւ ամէն տեղ, մանաւանդ Լիբանան, ուր տպուեցաւ «Համազգային» Մշակութային Ընկերակցութեան կողմէ: Գիրքին յառաջաբանը գրած են Կ. Սասունի, Եր. Փամպուքեան եւ Սիմոն Վրացեան, ներկայացնելով Արշաւիր Շիրակեանը, Եղեռնի համառօտ պատմականը եւ «Հայկական Նիւրենբերգը»:

* * *

ՍԻՄԱՆԹՕ
(1910ին Պոսթըն)

Դ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ
(Մ. Ռափայէլեանի համապատասխ.)

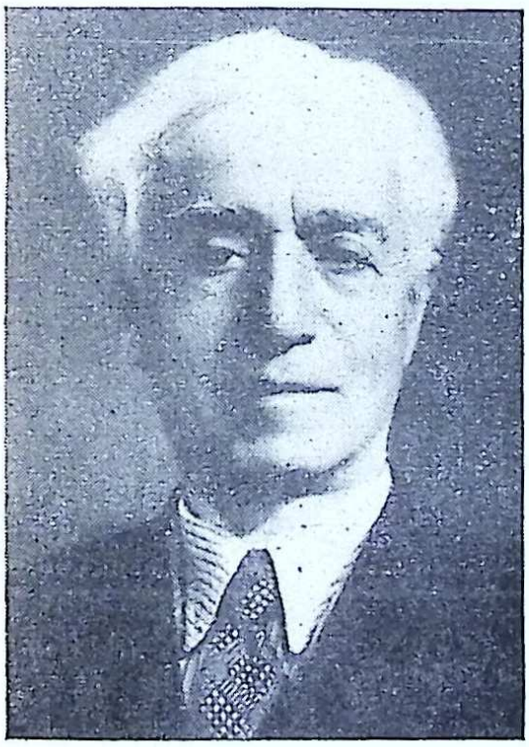

ԱՐԱՋԻ
(Մովսէս Յարութիւնեան)

ՀՐԱՉԵԱՅ ՓՈՉԱՐ

Փարիզի հայերու շուրջ 10.000նոց թափօրը Շան զ'Էլիզէյի վրայ, Ապրիլ 24ին

Ապրիլ 25ին, Հոգեհանգիստ Նոթր Տամ մայր տաճարին մէջ։ Պատկերին մէջ խումբ մը ազգայիններ, ձախէն աջ Բրդը արիւնարբու Ջիվանշիրը սատկեցնող հերոս Միսաք Թորլաքեան եւ Ա. եւ Գրդը Ստեփան Տիրան եւ դուստրը, Դրդը Գրիգոր Ադամեան եւ ուրիշներ։

Պուէնոս Այրէսի չուրջ 10·000 հոգինոց թափօրը, որ Ապրիլ 25ին կը յառաջանայ դէպի Զօր. Սան Մարթինի արձանը։

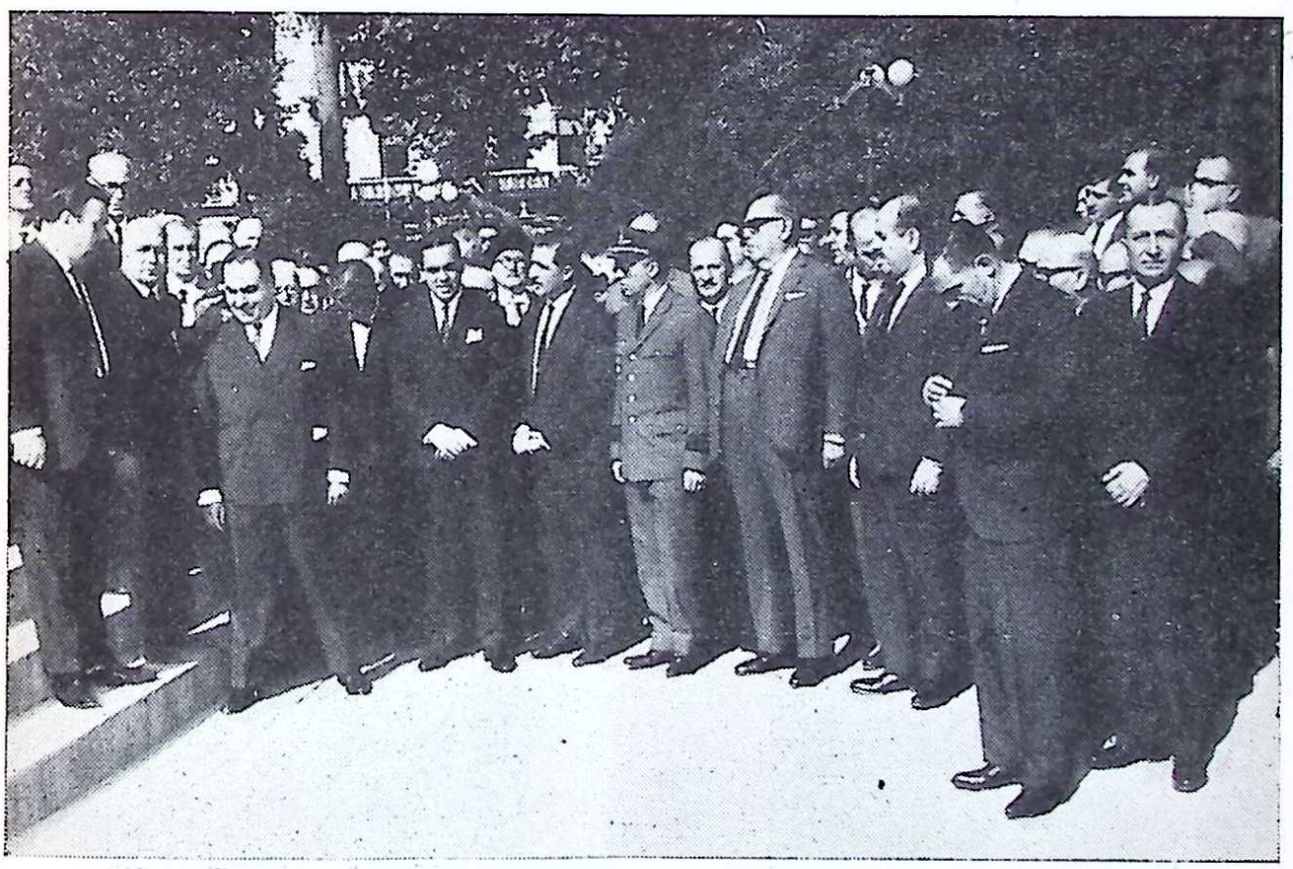

Փոխտոպայի քաղաքապետը, օգուժի հրամանատարը եւ այլ պետական պաշտօնեաներ հայ համայնքի ներկայացուցիչներուն հետ, Ափատարար Զօր. Սան Մարթինի արձանին առջեւ, ծաղկեպսակը դնեուելէն յետոյ։

Գրիգոր Թոփալեան եւ իր թոռները՝ Երուանդ եւ Վէրժին Բարակեաններ։

ՆԱԶԱՐ ԹՈՓԱԼԵԱՆ

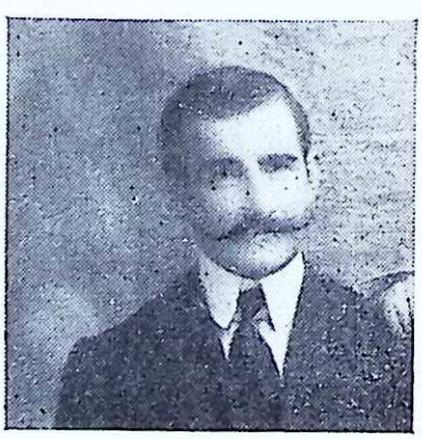

ՏԻԳՐԱՆ ՊԱՀԱՏՐԵԱՆ

Պէյրութի ժողովրդական մեծ օրաթերթ «ԱՑԳ»ի մէջ փորձ հրապարակագիր Շահանդուխտ երկար գրախօսականով մը անդրադառնալով հատորին, ի մէջ այլոց կը գրէ.–

«Օրուան հայկական պեսթ սելըրն է «Կտակն էր Նահատակներուն» գիրքը։ Արդէն իսկ ան մտած է գրեթէ բոլոր հայ տուներէն ներս եւ նոյնիսկ կը կարդան խմբական ընթերցանութեամբ, աղջիկ թէ տղայ, ծեր թէ երիտասարդ։ Երբեմն շրջան կ'ընէ թաղէ-թաղ, տունէ-տուն։ Աննախընթաց պատիւ մը հայ գիրքին»։

Թանկագին Կորուստներ

ԱՐԱԶԻ – ՄՈՎՍԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
(1878–1964)

Ընթացիկ տարուան մէջ, հայ գրականութիւնը ունեցաւ երկու թանկագին կորուստներ, յանձին վաստակաւոր գրողներ Արազիի եւ Հրաչեայ Քոչարի։

Արազի ծնած էր Վրաստանի Շուլավեր, այժմ Շահումեան գիւղաքաղաքին մէջ 1878ին։ Գրական ասպարէզ մտած է 1906ին, պատմուածքներ ստորագրելով «Մուրճ» ամսաթերթին մէջ։ Իր գործերը ամփոփուած են Լոյսերը, Ջրվէժի Ցոլքում, Եկուորներ, Արձակ Պոէմներ, Ակուներներ, Երկեբու ժողովածու եւայլ հատորներու մէջ։

ՀՐԱՉԵԱՅ ՔՈՉԱՐ
(1910–1965)

Քոչար կը պատկանէր միջին սերունդին եւ կը բաժնէր այդ սերունդին պատկանողներու մեծամասնութեան ճակատագիրը՝ պատերազմ, գաղթականութիւն եւ որբութիւն... Ծնած էր Ալաշկերտ 1910ին, եւ դառնաբաժութենէ անցած ուսումնարան տասնըչորս տարեկանին։ Միջնակարգ վարժարանը աւարտելուն, 1931, հրապարակ եկած է իր պատմուածքներով, որոնք աւելի ուշ ամփոփուած են հետեւեալ հատորներու մէջ, Վահան Վարդեան, Օգոստոս Վասպուրի ճանապարհորդութիւնը, Հերոսների ծնունդը, Սրբազան Ուխտը եւայլն։ Մասնակցած է Բ. րդ մեծ պատերազմին, որմէ յետոյ գրած է Մեծ տան զաւակները ստուար վէպը, որ Խ. Միութեան մէջ թարգմանուած է զանազան լեզուներու։

Վերջին շրջանին ստորագրած է շարք մը հայրենաշունչ պատմուածքներ, Եղեռնի շրջանէն ներշնչուած, ինչպէս Կարօտը, Սպիտակ գիրքը, Մայրենի լեզու, Եփրատի Ափին եւ Նահապետը, որոնց խորագիրներն իսկ կը յատկանշեն նիւթը գործերուն, որոնք մեծ ընդունելութեան եւ գնահատանքի արժանացան թէ Հայրենիքի եւ թէ Սփիւռքի մէջ։

Հրաչեայ Քոչարի վաղահաս եւ անակնկալ մահը կը սգան Հայրենիք եւ Սփիւռք։

ՄԱՄՈՒԼ

ՅԱՌԱ՞Ջ Կ՛ԵՐԹԱՆՔ ԹԷ ԵՏ...

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

Եկեր հասեր ենք 1965 թուականը՝ Լոյսի քարքարուտ ճանապարհին վըրայ մեր ոտքերը արիւնելով, բայց, կարծես, փորձ մը կը կատարենք նորէն խաւարը վերադառնալու:

Եւ կը սպասենք որ 1965ին ալ ազգին աշխարհական գործերը վարեն ու չիտակ ճամբան մեզի ցոյց տան խոյր ու վեղար, թագ ու փակեղ, վակաս ու արտախուրակ, լանջախաչ ու պանակէ, բազպան ու գօտի, սքեմ ու փիլոն, չապիկ ու չուրջառ կրողները:

— Վարդապետն ասաց...

Ուրեմն, չիտակ է:

Մեր չհաւնած թուրքը քառասուն տարի առաջ իր կղերին ազդարարեց մզկիթէն դուրս չնայիլ, մենք քայլ առ քայլ ետ կ՛երթանք մինչեւ վաթսունական թուականները:

Պիտի չզարմանանք եթէ, օր մըն ալ, Միացեալ Ազգերու պաշտօնատուներէն ներս ղրկենք մեր զոյգ կաթողիկոսները թեւ թեւի, որպէսզի աշխարհի բոլոր աշխարհականները մեր վրայ խնդացնենք եւ հարցընել տանք անոնց.

— Այս ժողովուրդը հարիւր տարի առաջ ալ իր ճակատագիրը յանձնած է եղեր իր հոգեւորական դասուն... Մտաւորականութիւն չունի՞... Ի՞նչ խելք են...

* * *

Ուրիշ ցաւալի երեւոյթ մըն ալ ենթադրել կու տայ լսողին թէ հայ ժողովուրդը սկսած է իրարու հետ չփոթել պատշաճ յարգանքն ու չինավայել քծինքը:

Աս ի՞նչ տիտղոսներ են որ կը շռայլուին զոյգ Վեհափառներուն, Արքեպիսկոպոսներուն, Վարդապետներուն, Աբեղաներուն, Քահանաներուն, Սարկաւագներուն:

Եւ օրը քանի՛ անգամ, միեւնոյն լուրին, միեւնոյն նիւթին, միեւնոյն յօդուածին, միեւնոյն հայկերոյթին մէջ:

— Գերապատիւ Սրբազան Հայրը սեղանը օրհնեց... Գերապատիւ Սրբազան հայրը ճաշեց... Գերապատիւ Սրբազան Հայրը ոտքի ելաւ... Գերապատիւ Սրբազան Հայրը նստաւ....

Յօդուածի մը մէջ համրեցի տասնըչորս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազէն վեհափառ կաթողիկոս ձեւը:

Անգլիոյ պահպանողական Թայմզն անգամ վեհապետին տիտղոսը կը յիշէ... տարին մէկ կամ երկու անգամ միայն: Իսկ սովորական լուրերու ատեն կ՛ըսէ.— Թագուհին:

* * *

Կարծեմ նոր օրերու այս կղերապետական մարզանքներն են որ չփացուցած են մեր հոգեւորականները, որոնցմէ մէկը կը պահանջէ.

— Եկեղեցիին վարչական եւ տնտեսական խնդիրներն ալ մեզի յանձնելու են... Դուք մի՛ խառնուիք...

Ցառա՛ջ կ՛երթանք թէ ետ...

«Ցառաջ» ԵՒՐՈՊԱՑԻ

ՄԱՐԴՈՒ ՍՈՎ

Սփիւռքի հայութեան յատուկ խաթարուած բարբեր, տգեղ, եսասիրական յոռի մտայնութիւններ կան, որոնք Գաղթաշխարհը ճահիճի վերածելու ընթացքին մէջ են: Փարիզի ԲԻԻՐԱԿՆ կը մատնանշէ վերջը որ մեր համայնքին մէջ եւս փտախտի վերածուելու վրայ է···:

«Ն·»

Հանի մը մարդիկ կան, որոնք միշտ նախագահ, քարտուղար, գանձապահ են, կարծես ժառանգ ստացած ըլլան իրենց պաշտօնները: Այս իրողութիւնը անբնական եւ ցաւալի համարող մարդոց կը տրուի միշտ նոյն եւ անփոփոխ պատասխանը:

— Ի՞նչ կ'ուզէք, մարդ չկայ: Փորձառու, պատրաստուած եւ աշխատող մարդ չկայ: Մարդու սով կայ իսկապէս: Այդ պատճառով ալ միշտ նոյն անձերու ուսին կը ծանրանայ աշխատանքը:

Կ'աւելցնեն նոյնիսկ, կատարուած դիտողութիւնները եւ բողոքները իբրեւ անհիմն ցոյց տալու նպատակով.

— Հաճոյքով չէ որ ստանձնած են իրենց տրուած պարտականութիւնը այդ անձերը, այլ տեսակ մը բարոյական պարտադրութեան տակ: Առանց անոնց գործերը չեն քալեր: Ամէն ինչ երեսի վրայ կը մնայ, կը կաղայ: Կազմակերպութիւնը կը քանդուի եւ կը մեռնի հայ հանրային կեանքը: Անոնք են ղէչ–աղէկ այդ կեանքը պահողը:

Շատեր լսած են այս բացատրութիւնը, բայց ոչ մէյն համոզիչ եւ ճիշդ չեն գտած, այլ ընդվզում իսկ զգացած են նման մեկնութիւն թելադրող ոգիին հանդէպ:

Ճի՞շդ է որ հայ կեանքը կրնայ պահուիլ եւ մնալ միայն քանի մը մարդոց վրայ յենուելով, քանի մը մարդոց աշխատանքին ու գործունէութեան հետեւանքով: Ի՞նչ պիտի ըլլայ հայ հանրային կեանքին ճակատագիրը, եթէ դժբախտութիւն մը պատահի այդ անձերուն, եթէ հիւանդութեան մը կամ այլ արգելիչ պատճառի մը հետեւանքով դադրին այդ անձերը գործելէ ու վարելէ իրենց յանձնուած պատասխանատու պարտականութիւնը:

Ճի՞շդ է արդարեւ որ իսկապէս մարդու սով կայ, այդ անձերէն դուրս տարբեր մարդիկ չկան անոնց նման, անոնցմէ քիչ մը աւելի կամ պակաս չափով աշխատանք կատարելու ընդունակ: Ո՛վ ըսաւ որ մարդ չկայ: Ո՛վ իրաւունք ունի, անպէտ, անընդունակ, անգիտակից հաւաքականութեան մը նկարագիրը տալու մեր դաղութը կազմող երիտասարդութեան, մտաւորականութեան եւ ընդհանրապէս ժողովուրդին:

Իրենց վստահուած պարտականութիւնը չարաչար գործածելով, ձեռքի մը մատերուն համրանքով խումբ մը մարդիկ իրենց թաթը դրած են բոլոր գործերուն վրայ, խափանարարական աշխատանքով արգիլելու համար եռանդ ու կորով ունեցող նոր մարդոց գործունէութիւնը:

Անոնք իրենց չուրջ կը հաւաքեն, իրենց ղեկավարած կազմակերպութեան անդամ կը հրաւիրեն այն անձերը միայն, որոնք որեւէ հաւանական վտանգ չեն ներկայացներ իրենց դիրքին: Կը հաւաքեն իրենց չուրջ անփորձ, անընդունակ, միջակ ուժեր միայն մեկուսացնելով կարող, արժանաւոր, աշխատող եւ գիտակից տարրերը:

Կրնայինք լռութեամբ անցնիլ, չատերուն նման երեւոյթին վրայէն, եթէ տեսնէինք որ ակնարկուած անձերը արժանաւորապէս եւ արդիւնաւոր կերպով կը կատարէին իրենց յանձնուած պարտականութիւնը:

Կազմակերպութիւններու ղեկավար անձերու անփոփոխ մնայուն հետեւանքով, մեքենական նկարագիր ստացած է հանրային կեանքը: Զափուած ձեւուած գործեր կան, որոշ թուականներու եւ որոշուած ձեւով կատարուելիք, որոնք տեղի կ'ունենան ժամացոյցի կանոնաւորութեամբ եւ որոնցմով գոհացում կը տրուի միամիտ բազմութիւններուն:

Արեան շրջանառութեան պակաս մը կայ: Նոր մտածումներու, նոր գործերու յղացման բացակայութիւն մը, որուն հետեւանքով պնդերակութենէ վարակուած են մեր կազմակերպութիւնները:

Մարդու սով չկայ, այլ կայ միայն մարդոց աչխատանքի եռանդն ու կրովը խափանող հետեւողական գործունէութիւն մը, որուն հետեւանքները պիտի ղգանք հետզհետէ աւելի ծանր եւ տպաւորիչ ձեւով:

Կարելի՞ է խօսիլ մարդու սովի մասին, երբ փորձի չեն ենթարկուած մարդիկը, երբ գործունէութեան ասպարէզ չէ տրուած մարդոց: Ինչպէ՞ս կարելի է հասկնալ մէկու մը արժանիքը եւ կարողութիւնը, առանց իրեն վըստահելու պատասխանատու գործ մը: Հանրային գործիչ մը չի յայտնուիր ամբողջական պատրաստութեամբ եւ փորձառութեամբ առաջին օրէն: Հանրային գործունէութիւնն ալ ասպարէզ մըն է, եթէ կ'ուզենք, արհեստ մըն է, որուն կը տիրանայ մարդ գործնական փորձերով եւ աչխատանքով:

Առանց գործնական աչխատանքի փորձերուն վարժութիւնը տալու որեւէ երիտասարդի, կրնա՞յ յայտնուիլ իրրեւ հանրային գործիչ օրին մէկը: Կասկած չկայ որ բազմաթիւ երիտասարդ ուժեր կան մեր կեանքին մէջ, որոնք խմորը, կամքը եւ կարողութիւնը, ունին հանրային գործիչ մը դառնալու, եթէ քաջալերուին: Կան նաեւ գործնական փորձառութիւն ունեցող բազմաթիւ անձեր, որոնք կրնան օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանել եթէ աչխատելու եւ գործելու ասպարէզ ունենան:

Անոնց բոլորին առջեւ փակուած են դռները: Փակուած են մանաւանդ անկախ մտածումի տէր անձերուն առջեւ: Կը փնտռուին միայն ղեկոյց, դիտողութիւններէ վախցող, անփոյթ եւ պաչտօնին մէջ անապահովութեան գոհացում ղգացող անձերը, որոնց գոյութիւնը որեւէ կերպով չ'ազդեր դէպքերուն եւ կեանքին վրայ, որոնք համբրանք են միայն եւ անուն:

Նման կացութեան հետ մենք չենք կրնար հաչտուիլ: Անհրաժեչտ կը գտնենք արմատական փոփոխութիւն մը մտայնութիւններու եւ ցարդ կիրարկուած գործելակերպին:

ՄԻԼԻՈՆՆԵՐԷՆ ՄԷԿԸ

1922ի աշնան Պոլսէն հոծ արտագաղթի առթիւ, ես եւս գացի Ռումանիա, մօտիկ ընկերներու բազմաթիւ ընտանիքներու հետ եւ ինը տարի մնացի Պուքրէշ: Այնտեղ ապրած չրջանիս, պահած նօթերէս քաղած եմ մի քանի յուշեր:

Բնաւեր եղած եւ հօրենական յարկերէն բաժնուածներ: Բայց դեռ երիտասարդ էինք քառասուներեք տարի առաջ եւ բնաւ չունէինք յուսալքումի ընկճող զգացումը: Կը կարծէի որ վտխանգման առաջամեայ չրջան մըն էր այս, կրկին պիտի միանայինք մեր հարազատներուն, եւ թէ մեր փոքրիկ հայրենիքը ազատ, անկախ հանրապետական պիտի հռչակուէր կրկին, իր արդար սահմաններով, հայ պապենական հողերով միացած եւ ընդարձակուած:

Այս հաւատքս չատ զօրաւոր էր եւ այդ մասին կարծես րոպէ մը իսկ ոեւէ տարակոյս չկար: Զէ՞ որ Սեւրի Դաշնագիրը ի զօրու էր եւ մեծ պետութիւնները ի վերջոյ տէր պիտի դառնային իրենց հանդիսաւոր յանձնառութիւններուն:

Այն առեն դեռ այսպէս բոլորովին յուսախաբ չէի եղած աշխարհի այդ «Մեծ»երու մասին, թէեւ չատ յստակ էր Զէյթունի եւ Սասունի ապստամբութիւններուն առթիւ անոնց յայտնաբերած ընթացքը:

Հայաստանի Հանրապետութեան կառավարութեան դէմքերէն, նախարարներ եւ բարլամենտի անդամներէն չատեր Ռումանիա էին եւ ես լիովին պօտեպնդուած կը զգայի զիս:

Եւ այսպէս անցաւ կեանքը:

Էվէրէկէն, Քեմախէն, Ռոտոսթոյէն եւ այլ տեղերէ երկար տարիներ առաջ հայեր եկած հաստատուած էին Ռումանիոյ զանազան քաղաքները եւ Պուքրէշ: Կաչիի, կօշիկի, սուրճի եւ նպարեղէնի գործով կը զբաղէին մասնաւորաբար եւ մեծ մասամբ լաւ դիրքի մը հասած էին տարիներու ընթացքին, իրենց չարքաշ աշխատանքին չնորհիւ, իսկ մեզ նման նորեկներուն մէջ կային նաեւ մի քանի ընտանիքներ, որոնք 1915ի մեծ սպանդէն հրաչքով ճողոպրածներէն էին եւ ասոնցմէ մին էր որ դրաւած էր ուշադրութիւնս:

1918ի զինադադարին Պոլիս այնքան խանդավառուած էինք մեր անկախ հայրենիքը երթալու եւ հոն աշխատելու ու անոր վերելքին նուիրուելու քաղցրը եւ սրբազան երազին իրաւունքովը, որ լայն առիթ չներկայացաւ չատ մօտէն ծանօթանալու Պոլիս ապաստանած հայերուն ընտանեկան կեանքին: Գաղթականներու մէջ հաւաքուած էին թշուառ բեկորները, իսկ ես ընդհանրապէս զբաղած էի Բերայի Աղջկանց որբանոցով, որպէս անդամուհի Հայ Կարմիր Խաչին:

Պուքրէշը բոլորովին տարբեր եղաւ: Գաղթականներու մթնոլորտը մբռերմացուցած էր մեզ եւ տեղացիներէն ոմանք ջերմ սիրով եւ յարգանքով կը հրաւիրէին եւ կը հիւրասիրէին մեզ չատ յաճախ:

Այսպէս առիթով մըն էր որ ծանօթացայ հայ ընտանիքի մը։ 1915ի Մեծ Եղեռնի ողբերգութեան հազար հազարաւոր զոհերէն վերապրածներու կենդանի պատկեր մը։

Զուգեցի, չկարողացայ հարցնել թէ ի՛նչ ահաւոր ճամբաներէ եկած հասած էին Ռումանիա։ Զհարցուցի թէ իրենց ընտանեկան պարագաներէն որոնք եւ քանիներ սպաննուած են։

Դեռ երիտասարդ, այլ խորապէս ընկճուած, տառապած մայր մը, ժըպիտը խպառ թռած՝ իր համակրելի դէմքէն, եւ իր երեք անչափահաս զաւակները, երկու աղջիկ եւ տղայ մը, կ'ապրէին մէկ սենեակի մէջ, բայց ի՛նչ մաքուր եւ կոկիկ սենեակ մը։ Իրենց այրի մայրը ամէն աշխատանք յանձն առած էր իր զաւակները պահելու համար։

Մայրական զոհաբերումի խորհրդանիշը համարած էի զինքը, այդ ճըշմարիտ հայ մայրը եւ քանիցս դացած եմ իրենց այցելութեան։

Մեծ զաւակը աղջիկ էր եւ սկսաւ դաս առնել ինծմէ։ Յետոյ գնաց եւ գլխարկ շինել սորվեցաւ հայ օրիորդի մը քով, որ այդ արհեստով կը զբաղէր։ Իր եղբայրը դեռ պատանի էր եւ դպրոց կ'երթար, նոյնպէս քոյրը։

Եւ այսպէս կ'ապրէին անկախ եւ ինքնագոհ։

1931ին երբ Փարիզ եկայ՝ մի քանի տարի վերջ լսեցի որ եղբայրը արդէն սեփական գործի մը ձեռնարկած է եւ հանրային նպատակներու համար եւս կ'աշխատի։

Հայ արեան կորովը եւ աշխատութիւնը փրկած էր այդ ընտանիքը։

Ի Սփիւռս աշխարհի հողմացրիւ եղած հայ բեկորները, իրենց նախաձեռնող ոգիին եւ անխոնջ աշխատանքին շնորհիւ, եւ լռելեայն տանելով ամէն դժուարութիւններ, նեղութիւններ ու զրկանքներ՝ տիրացան ապրուստի գոհացուցիչ մակարդակի մը։

Ամերիկայի, Գանատայի, Աւստրալիոյ եւ այլ երկիրներու մեր գաղութները չէ որ նկատի ունիմ, այլ 1915ի Մեծ Նախճիրէն, անապատներէն, Թուրքին հուրէն, սուրէն ամէն չարչարանքներով փրկուածները այսօր Տէր Էլ Զօրէն մինչեւ Սուրիա եւ Լիբանան՝ ընտանեկան բոյներ կազմած են արդէն եւ կ'ապրին հանգիստ ու գոհ, կը բաւէ որ Թուրք եւ քիւրտ վոհմակներու ահն ու սարսափը չկայ եւ իրենց քրտնաջան ճիգերուն շնորհիւ հասած են զանազան դիրքերու, ներկայացնելով նաեւ զարգացած եւ մտաւորական սերունդ մը, օժանդակելով իրենց համայնքին եւ իրենց գտնուած երկրին վերելքին, հաւատարիմ մնալով զիրենք հիւրընկալող երկիրներուն օրէնքներուն եւ սովորութիւններուն, բայց սպասելով այն երջանիկ օրուան, որ երթան Հայաստան, իրենց Մայր Հայրենիքը, ազատ, անկախ հայրենիքը եւ այնտեղ աշխատին ու այնտեղ ապրին։

Այսպէ՛ս ուրեմն, միլիոններէն մին է իմ վերոյիշեալ գնահատած այդ ընտանիքը։ Ծա՛նր ողիսականէ մը վերջ՝ անոնք արդէն քանի տարի է որ հաստատուած են Հարաւային Ամերիկա, եւ ունին իրենց ապահով վիճակը։

Իսկ իմ ճանչցած այն հայ պատանին արդէն հասուն եւ առոյգ տարիքին հասած՝ ինքն ալ նուիրուած է հայ Սուրբ Դատին եւ այնտեղ, այդ հեռաւոր երկրին մէջ՝ իր համախոհներով հիմը դրած է Ապրիլեան չարժումին:

Այդ նպատակին համար անոնք ոեւէ ճիդ չեն խնայեր հիներուն մէջ, անոնք որ սկսած են ընդարմանալ՝ հայ ոգին վերարծարծելու եւ նոր սերունդին մէջ միշտ վառ պահելու մեր երկու միլիոնէն աւելի մարտիրոսներուն սուրբ յիշատակը եւ միշտ հետապնդելու հայուն արդար Դատին իրականացումը, ամէն առթիւ հանդիսաւորապէս ոգեկոչելով մեր անթիւ նահատակներուն պաշտելի յիշատակը:

Եւ այս տարի ՑԻՍՆԱՄԵԱԿՆ է մեր պատմութեան, մեր ժողովուրդին մեծագոյն ողբերգութեան:

Պիտի թողո՞նք որ միայն սգահանդէսներու պաշտամունքին մէջ մնայ այն:

Հայ գրականութեան մէջ, մանաւանդ 1915էն վերջ յարաճուն ոգւով ծագում առած է նոր ճիւղ մը, նուիրուած հայ ժողովուրդին տեղահանման եւ ողջակիզման ահաւոր պատկերներուն եւ սահմռկեցուցիչ յուշերուն: Այժմ, Ցեղասպանին առթիւ, աւելի քան երբեք բիւրաւոր սիւնակներ կը լեցուին այդ սեւ օրերէն քաղուած, թուրքին կատարած մեծ յեղասպանութեան անթուելի եւ ահռելի պատկերներով...

Եւ դիտակից ու սրտի տէր հայը, աշխարհի չորս ծագերուն ցրուած հայը՝ յիսուն տարիէ ի վեր կը վերապրի այդ օրերը եւ բոլոր հետեւանքները, իրենց բոլոր դաժանութիւններով...

Մանաւանդ անոնք որոնք մարմնով թէ հոգիով կրեցին բոլոր անդրհական չարչարանքները, սակայն միշտ անչեղ պահեցին իրենց վառ հաւատքն ու յոյսը վաղուան համար եւ այդ վաղը այժմ ներկան է:

1965 Մարտ 1, Փարիզ–Մօնմօրանսի ՖԼՕՐԱՐՄԷՆ

«ԱՐԱՐԱՏ» ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Քանիցս գրած ենք համագործակցական հիմերու վրայ դրուած ապահովագրական ընկերութիւն մը հաստատելու համար կատարուած նախապատրաստական աշխատանքներու մասին: Այսօր ուրախութեամբ կը հաղորդենք մեր ընթերցողներուն, որ ընկերութիւնը պետական վաւերացում ստացած է եւ անհրաժեշտ ձեռնարկները կը կատարուին գործառնութիւնները սկսելու համար:

Ընկերութիւնը կը կոչուի «Արարատ» Ապահովագրական Համագործակցական Ընկերութիւն. Քօօփերաթիվա «Արարատ» տէ սէկուրոս խէնէրալէս Ս. Ր. Լ.: Մանրամասնութիւններ յառաջիկային:

ԵՂԵՌՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ Ի ՍՓԻԻՌՍ ԱՇԽԱՐՀԻ

Յիսնամեակի առթիւ նահատակներու ոգեկոչումը ամբողջ աշխարհի մէջ կատարուեցաւ առաւել կամ նուազ հանդիսաւորութեամբ: Այս առթիւ անդամ մը եւս հաստատուեցաւ հայ ժողովրդական զանգուածներու բացարձակ միակամութիւնը ազգային հիմնական խնդիրներու շուրջ: Հայ ժողովուրդը՝ եղեռնէն վերապրողներ եւ անոնց զաւակները, չի կրնար համերաշխ չըլլալ, չխրել հայրենիքը եւ չխանդավառուիլ տարագրութիւնը պահելու եւ զօրացնելու կոչուած կրթական գործով: Սակայն դժբախտաբար միեւնոյն միակամութիւնը չկայ «ղեկավար» նկատուող աշխարհական-կղերական երեւելիներու մէջ: Անոնք թէեւ օրն ի բուն կը խօսին «միասնականութեան», «համերաշխութեան» մասին, բայց գործնականին մէջ ժողովուրդը բաժան-բաժան կ'ընեն, պահելու համար իրենց անհատական, խմբակցական մենատիրութիւնը: «Համերաշխ» են երբ հարցը կը վերաբերի միասին բեմ բարձրանալու եւ ծափահարուելու: Հիմնական ոչ մէկ հարցի շուրջ կարելի չեղաւ իրերհասկացողութեան գալ: Հայ ժողովուրդի քաղաքական Դատը, Տարագրութեան կրթական գործը, համահայկական քարոզչութիւն աշխարհի մէջ եւ միջազգային կեդրոն մը ստեղծելու անհրաժեշտութիւն, ասոնք երրորդական խնդիրներ են, ծափ ու ծնծղայ, ցոյց եւ աղմուկ փնտռող «երեւելի»ներու համար:

Այս տխուր խորհրդածութիւնները մեզ հեռուները կը տանին: Մեր տրամադրութեան տակ եղած տեղեկութիւններու հիման վրայ տանք Յիսնամեակի առթիւ կատարուած ձեռնարկներու համառօտ տեղեկատուութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Հայրենիքի ժողովուրդը 45 տարուան ընթացքին, առաջին անգամ ըլլալով հնարաւորութիւն ունեցաւ իր ներքին ցաւը, կսկիծը եւ բողոքի, դատնութեան ղպացումը դրսեւորել հրապարակային մեծադղորդ ցոյցերով, ոգեկոչումի հանդիսութիւններով, դասախօսութիւններով եւ արձաններ կանգնելով: Հայ ժողովուրդի Նահատակութեան եւ Հերոսութեան խորհուրդը մարմնաւորող երկու հոյակապ յուշարձաններ պիտի յաւիտենականացնեն հայութեան ապրելու, տոկալու եւ համամարդկային քաղաքակրթութեան ծառայելու անսեղմելի կամքը:

Երեւանի մէջ հրատարակուող բոլոր պարբերականներու Ապրիլի թիւը նուիրուած են եղեռնին: «Գրական Թերթ», «Սովետական Գրականութիւն», «Սովետական Հայաստան» եւ «Պատմաբանասիրական Հանդէս» պարբերականներու մէջ դիտնականներ, բանաստեղծներ, ստորագրած են ուսումնասիրութիւններ, քերթուածներ, նուիրուած եղեռնին:

Ապրիլ 23ին, Հայաստանի Գրողները կազմակերպած են նահատակ գրողներու յիշատակին նուիրուած երեկոյթ մը, զոր բացած է Մտեփան Զօրեան,

խօսած են Անահիտ Սապինեան, Վաղարշակ Նորենց, Հրաչեայ Յովհաննիսեան, Սիլվա Կապուտիկեան եւ ուրիշներ:

Գրիգոր Քէչիչեան ըսած է. «Փոշիի վերածնել ուզեցին հայ ժողովուրդը, բայց այսօր, յիսուն տարի վերջ, մենք ունինք մեր պետութիւնը, աշխարհի կողմէ ճանչցուած մեր մշակոյթը ու դիտութիւնը»:

Երեւանի համալսարանին մէջ կազմակերպուած յուշերեկոյթին մասնակցած են վանի հերոսամարտին մասնակցած երեսուն վերապրողներ, այս առթիւ մեծանուն դերոզ Կոստան Զարեան ի մէջ այլոց ըսած է.

— «Դահիճները ուզեցին բնաջնջել ոչ միայն ամբողջ հայ բնակչութիւնը, այլ եւ մեր հոգեկան ու նիւթական մշակոյթը: Բայց, ինչպէս դուք կը տեսնէք այսօր, սովետական ժողովուրդներու միացեալ ընտանիքին մէջ, հայ ժողովուրդը կ'ապրի ու կը բարգաւաճի: Մեր ծաղկուն հանրապետութիւնը կոթող մըն է 1915–1918ի ինկած նահատակներու յիշատակին»:

Ապրիլ 24ին բացառիկ հանդիսութեամբ նշուած է Եղեռնի 35ամեակը Օփերայի սրահին մէջ, ուր ներկայ գտնուած են կառավարութեան եւ կոմունիստ կուսակցութեան պետերը, ինչպէս նաեւ դիտութեան եւ արուեստներու ապասարկող նշանաւոր դէմքեր: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը իր չքախոմբով դրաւած է պատուոյ օթեակը: Նիստի բացումը կատարած է Նախագահ Նագուչ Յարութիւնեան, որ ի միջի այլոց յայտարարած է.

— «Հայ ժողովուրդը այսօր առաջին անգամ արժանավայել նշում է եղեռնի տարելիցը, նրա բիւրաւոր անմեղ զոհերի պայծառ յիշատակը»:

Օրուան գլխաւոր զեկուցողը եղած է աշխարհահռչակ դիտնական Վիկտոր Համբարձումեան, որ ներկաներէն կ'ընդունուի ջերմ ծափահարութիւններով: Մեծ դիտնականը դատապարտելով թրքական ցեղասպանութիւնը եւ դրուատելով ինքնապաշտպանութեան ճամբուն վրայ ինկողներու յիշատակը, իր զեկուցումը կը վերջացնէ հետեւեալ յայտարարութեամբ.

— «Կառուցելով նոր կեանք, չէնացնելով մեր երկիրը, ամրացնելով սովետական ժողովուրդների բարեկամութիւնը մենք դիտակցում ենք, որ իրականացնում ենք նաեւ հարիւր-հազարաւոր մեր զոհուած եղբայրների ու քոյրերի նուիրական իղձերն ու երազները: Մեր անթիւ զոհերի անմոռաց յիշատակը միշտ կ'ոգեւորի կառուցելու մեր սքանչելի երիտասարդ երկիրը՝ Սովետական Հայաստանը»: (Ծափահարութիւններ):

Նիստը կը փակէ Նախագահ Ն. Յարութիւնեան, Սով. Միութեան եւ Հայաստանի պետական քայլերգով:

Ըստ չրջան ընող անպաշտօն լուրերու Ապրիլ 24ին, ժողովրդական մեծ ցոյցեր տեղի ունեցած են Երեւանի մէջ: Բազմահազար երիտասարդ ուսանողներ եւ բանուորներ թափօր կազմած եւ նահատակ դրագէտներու նկարներ ցուցադրելով այցելած են Կոմիտասի դամբանին եւ ապա Լենինի հրապարակին վրայ բողոքի արտայայտութիւններ ունեցած են պահանջելով «Մեր Հողերը»:

կ'ըսուի նոյնպէս, որ ցուցարարները խուժած են նաեւ Օփերայի չէնքը եւ բռնի ներս մտնելով խանգարած են հանդիսաւոր նիստը, միշտ դոչելով՝ «Մեր Հողերը», «Մեր Հողերը»:

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՄԷՋ

Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցած է հանդիսաւոր Ս. Պատարագ եւ հոգեհանգիստ: Վազգէն Ա. Վեհափառ Հայրապետը այս առթիւ խօսած է հոգեշունչ քարոզ մը, ոգեկոչելով բիւրաւոր նահատակներն ու հերոսները:

Ապրիլ 25ին, Էջմիածնի Մայր Տաճարի մէջ նահատակներու յիշատակին նուիրուած յուշարձանին առջեւ քարը դրուեցաւ, զոր Վեհափառը օրհնեց:

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԷՋ

Օրուան համապատասխան վեհութեամբ նշած են Ցիսնամեակը թէ Փարիզի եւ թէ այլ հայկական կեդրոններու մէջ: Ապրիլ 24ին, Փարիզի Ս. Յովհաննէս եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցած հոգեհանգստեան արարողութենէն յետոյ ժողովուրդը թափօր կազմած կը չարժի դէպի Ցաղթական Կամարը, Անծանօթ Զինուորի չիրիմին ծաղկեպսակներ դնելու: Այս թափօրին կը միանայ հայ նախկին ռազմիկներու հրաւէրով համախմբուած բազմութիւնը եւ Փարիզի կեդրոնական պողոտայի՝ Շան ղ'Էլիզէյի վրայ կը կազմուի հսկայ թափօր մը,– չուրջ տասը հազար հոգի,– եւ իննսուն հոգինոց քաղաքապետարանի նուագախումբի եւ նախկին ռազմիկներու դրօշակներով առաջնորդուած յամրաքայլ կը յառաջանայ դէպի Էթուալ՝ Ցաղթական Կամարը կը դնեն չուրջ քսան ծաղկեպսակներ, ի ներկայութեան Ֆրանս. դինուորական ու քաղաքական ներկայացուցիչներու: Արարողութեան ընթացքին, նուագախումբը կը հնչեցնէ օրուան պատշաճ տխուր եղանակներ: Մարսէյլէզի դոռ հնչումներով կը վերջանայ մէկուկէս միլիոն նահատակներու եւ անհամար հերոսներու յիշատակին կատարուած այս աննախընթաց յարգանքի ցոյցը:

Ցաջորդ օրը՝ Ապրիլ 25ին, սգահանդէսը տեղի ունեցած է Փլէյէլի սրտհին մէջ, ուր արտայայտուած են բոլոր հոսանքներու ներկայացուցիչներ, չեչտելով միասնականութեան անհրաժեշտութիւնը: Հանդիսին մասնակցած են չուրջ երեք հազար հայեր:

Նոյն օրը Փարիզի Մայր եկեղեցի «Նոթր Տամ»ի մէջ հայ եւ Ֆրանսայի հոծ բազմութեան ներկայութեան պատարագած է Ֆրանսայի Կաթողիկէ Հայերու հոգեւոր պետը՝ Ամատունի Եպիսկոպոսը: Պատուոյ հրաւիրեալներու մէջ գտնուած են կաթ. Պատուիրակ Մանուկեան Սրբազան, Մոնաքոյի Արքեպիսկոպոս Ռուէի եւ այլ Ֆրանսացի կրօնական եւ քաղաքական դէմքեր, եւ հայ ազգային մարմիններու ներկայացուցիչներու հետ:

Այս առթիւ, Ֆրանսայի բոլոր թերթերը եւ ձայնասփիւռը արձագանգ եղած են կատարուած ձեռնարկներուն: «Լը Մոնտ» փարիզեան անկախ եւ մեծ կշիռ ունեցող օրաթերթը հրատարակած է հայագէտ Ֆրէտէրիք Ֆէյտիի մէկ

ընդարձակ յօդուածը, ուր մանրամասնօրէն կը խօսուի հայաջինջ թրքական քաղաքականութեան մասին, սկսելով Համիտեան շրջանէն:

Մարսէյլ, Լիոն, Տէսին, Կրենոպլը եւ այլ քաղաքներու մէջ եւս պատշաճ հանդիսաւորութեամբ նշած են Եղեռնի Յիսնամեակը: Տեսինի փողոցներէն մին պիտի կոչուի «Ուիւ 24 Ավրիլ 1915, Ժենոսիտ Արմէնիէն», իսկ հրապարակի մը վրայ պիտի կառուցուի Ապրիլեան Յուշարձան մը, քաղաքապետութեան որոշումով:

Փարիզի նկարները կը պարտինք դարձեալ Պր. Գրիգոր Ճօլօլեանի (Ֆոթօ «Արաֆս») բարեացակամութեան:

ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Եղեռնի Յիսնամեակը եւս Միացեալ Նահանգներու հայերը ոդեկոչեցին անջատ-անջատ: Ոչ նահատակներու, հերոսներու յիշատակը, ոչ ալ կաթողիկոսներու կոնդակները կրցան քէներն ու ատելութիւնները վերցնել խորապէս պառակտուած հայերու միջեւ: «Էջմիածնական» եւ Անթիլիասականները բոլոր հայաչատ կեդրոններու մէջ ոդեկոչեցին նահատակներն ու հերոսները, Ապրիլ 24ին, 25ին եւ Մայիս 2ին:

Այս առթիւ ամերիկեան մամուլը, ձայնասփիւռն ու հեռատեսիլը լայնօրէն արձագանգած են ձեռնարկներուն, հրատարակելով նաեւ խմբագրական մեկնաբանութիւններ:

Պոսթընի «Պոսթըն Կլոպ» մեծազոյն օրաթերթը 18 Ապրիլի իր կիրակի օրուան բացառիկին երկու էջերը նուիրած է 50ամեակին: Ճէյն Հերմէն լրագրողը ի մէջ այլոց գրած է հետեւեալը.

«Խորունկ վէրքերը դանդաղօրէն կը բուժուին: 1915ի Թրքական եղեռնին ու վայրագութեանց բիրտ յիշատակները կը չարունակեն ցաւ պատճառել Մեծազոյն Պոսթընի բնակիչ մօտ քառասուն հազար հայերու, որոնք այս երկիրը ծնած են, կամ այստեղ հաստատուած:

«Յիշատակի ժամանակ մըն է ասիկա, յիսուներորդ տարեդարձը Թրքական ջարդերուն, որոնք սկսան Ապրիլ 24ին, Պոլսոյ աւելի քան հարիւր հայ մտաւորականներու ձերբակալութեամբ: Անոնք քշուեցան Թուրքիոյ ներքին շրջանները, եւ հոն սպաննուեցան: Այս էր սկիզբը, ժամանակակից Եւրոպայի պատմութեան ամենամութ էջերէն մէկուն:

«Մինչեւ 1918 թ. 1,5 միլիոն սպաննուած էին, իսկ անհամար ուրիշներու եւս ինչքերը գրաւուեցան, ընտանիքներ քայքայուեցան, անդամալուծուեցան, կամ հաշմուեցան: Միլիոնի մը չափ տարագրուեցան:

«Ինչո՞ւ: Որովհետեւ ճնշուած ժողովուրդ մըն էին, ու սկսած էին բողոքել, այդ պատճառով:

«Ապրիլ ամիսը սուգի ամիս յայտարարուած է Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ կողմէ:

«Այստեղ (Պոսթըն) ոդեկոչման հանդիսութիւնները տեղի պիտի ունե-

նան, ձայնասփիւռի եւ պատկերասփիւռի մասնաւոր յայտագրերով, կրօնական արարողութեամբ եւ հոգեճաշով:

«Կարտինալ Քուշինկ պիտի նախագահէ հոգեհանգստեան պատարագին, զոր պիտի մատուցանէ Գերշ. Մոնսինեոր Թոմաս Ճ. Բայլի Պոսթընի Հոլի Քրոս Մայր Եկեղեցին, Շաբաթ օր, ժամը 7,30ին կ. վ.»:

Պոսթընի Հոլի Քրոս Կաթողիկէ Եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցած է կրօնական տպաւորիչ արարողութիւն մը, ի ներկայութեան շուրջ 1հինգ հազար բազմութեան, եւ հովանաւորութեամբ Բիչըըս Քուշինկ կարտինալին: Քոռնէլիուս Թ. Հ. Շերլոի Եպիսկոպոսը խօսած է հոյակապ քարոզ մը, ինչպէս նաեւ Մխիթարեան միաբան Հայր Ղուկաս վարդապետ խօսած է հայերէն եւ անգլերէն ոգեշունչ քարոզ մը: Կրօնական արարողութիւնը՝ հեռատեսակերի եւ ձայնասփիւռի միջոցաւ տարածուած է իսկոյն:

«Նիւ Եորք Թայմզ» թերթը եւս խմբագրական մը նուիրած է Եղեռնին, Ապրիլ 24 թիւին մէջ, ուր ի մէջ այլոց կ'ըսէ.

Հայերը շատ հին ցեղ մըն են: Հերոդոտոս, Ք. Ա. հինգերորդ դարուն գրելով, զանոնք կը յիշէ այնպէս, թէ նոյնիսկ այդ շրջանին հին ժողովուրդ մըն էին անոնք:

Մշակոյթի տէր, խելացի, ռչշագրաւ, համբաւաւոր ատեւտրականներ, անոնք ցրուած են աշխարհի ամէն կողմը եւ հարստացուցած մշակոյթը բոլոր երկիրներուն, ուր որ հաստատուած են, որոնց մէջ նաեւ մերինը:

Թուրքեր եւ հայեր ապրած են, երկար ժամանակ, կողք կողքի, իբրեւ անդամներ Օսմանեան կայսրութեան – եւ այսօր եւս կ'ապրին բարեկամաբար: Մինչ թուրքերը ապահովաբար ծանր բեռ մը ունին իրենց խիղճերուն վրայ, այդ ահեղի գէպքերուն պատճառով, որոնք կէս դար առաջ տեղի ունեցան, երկու ժողովուրդներն ալ այժմ պէտք է քաղուն մեռած անցեալը, որ թաղէ մեռեալը: Հայերը, բնականաբար, չեն կրնար մոռնալ, սակայն թերեւս կըրնան ներել:

ՈՒՐՈՒԿՈՒԱՅԻ ՄԷՋ

Ամբողջ Սփիւռքի մէջ Ուրուկուայի հայ փոքրիկ համայնքն էր որ յիսնամեակը գիտցաւ արժեցնել, թէ պետական եւ թէ ներքին նպատակի վրայ դրական եւ մնայուն արդիւնքներ արձանագրելով:

Արդարեւ, մտածուած, ծրագրուած եւ անաղմուկ այլ հետեւողական աշխատանքներով պայմանաւորուած յաջողութիւններ են Ուրուկուայի հայ համայնքի ձեռք բերած նուաճումները: Ուրուկուայի գործադիր, օրէնսդիր իշխանութիւնները եւ համայն ժողովուրդը, յիսնամեակին տուին համամարդկային նշանակութիւն եւ յարգանք, փոքրիկ ժողովուրդի մը մեծ Սուգին տալով իր արժանի տեղը միջազգային տարեգրութեանց մէջ: Մեծ Եղեռնը այլեւս դադրեցաւ ժողովուրդի մը սեփականութիւնը ըլլալէ, դառնալով ամբողջ մարդկութեան խղճմտանքը ցաւցնող, հոգին խռովող պատմա-

կան ամօթալի եղելութիւն մը, զոր համամարդկային միահամուռ, կռնովի կեցուածքով կարելի է դարմանել, համայն մարդկութեան արատաւորուած պատիւը վերականգնելով:

Օրենսդիր մարմինը,– խորհրդարան եւ ծերակոյտ,– միաձայնութեամբ Ապրիլ 24ը Սուգի օր հռչակեցին, իբր «Հայ Նահատակներու Յիշատակութեան Օր», իսկ Պետական խորհուրդը, դարձեալ միաձայնութեամբ հրատարակութեան տուաւ օրէնքը առ ի գործադրութիւն: Ըստ ընդունուած օրէնքին, Ապրիլ 24ը ամբողջ երկրին մէջ Սուգի օր է. այդ օրը պետական պաշտօնատուներու մէջ ծառայող բոլոր հայ / ծագումով պաշտօնեաները արտօնուած են գործէն բացակայելու: Ուրուկուայի բոլոր դպրոցներուն մէջ աշակերտութեան պիտի լսօսուի եղեռնի մասին եւ պետական ձայնասփիւռն ու հեռատեսիլը պիտի ախտայայտուին Ապրիլ 24ի մասին: Նոյն օրէնքի 4րդ յօդուածին համաձայն, Մոնթէվիտէոյի շրջապնի թիւ 2 միջնակարգ վարժարանը պիտի կոչուի ԱՐՄԵՆԻԱ:

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԶԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

Ապրիլ 23ին տեղի ունեցաւ բողոքի լուռ ցոյց մը, որուն մասնակցեցան չուրջ չորս հազար հայեր: Օրուան նշանակութիւնը բացատրող բազմաթիւ մեծ պաստառներով թափօրը հանդիսաւոր դանդաղութեամբ յառաջացաւ քաղաքին դլխաւոր պողատայէն դէպի Ուրուկուայի Ազգային հերոս Զօր Ա-բրիկասի արձանը, ուր դետեղեց ծաղկեպսակ մը, ի նշան սիրոյ եւ իրախտադիտութեան Ուրուկուայի ասպետական ժողովուրդին: «Հոդւոյ» մը եւ «Հայր Մեր» մը արտասանելէ յետոյ, լուսաւորչական եւ կաթոլիկէ կրօնական առաջնորդներու՝ Տ. Ներսէս Ծ. վրդ. Տօլապճեանի եւ Յարութիւն Վրդ. Թէքէեանի կողմէ արտասանուած, վերջացաւ խաղաղ ցոյցը, որմէ անմիջապէս յետոյ, տեղի ունեցաւ հրապարակային ձեռնարկ մը «Սոլիս» թատրոնին մէջ, ուր արտայայտուեցան՝ Յունաստանի հիւպատոս Պր. Կրէկորիօ Փանթազոլու, Պ. Ալբէնէն ազդային մը՝ Տոքթ. Մ. Գուլումճեան, ծերակուտական Տոքթ. Անխէլ Մարիա Ճիանոլա, փոխ ծերակուտական Սեզար Ռէժէս Տակլիս ինչպէս նաեւ Ուրուկուայի քաղաքական բոլոր հատուածներու ներկայացուցիչներ՝ Պ. Պ. Ալֆոնսօ Ռէքլիերենա Վոկթ, Տոքթ. Ամերիկօ Փ. Ռոտրիկէզ, Էնրիքէ Էրրօ, Մանուէլ Ֆլորէս Մօրա եւ Տոքթ. Էնրիքէ Մարթինէզ Մորենօ:

Ձեռնարկին ներկայ էին բացի հայ Ազգ. մարմիններու ներկայացուցիչներէն, հետեւեալները. Լիբանանի առեւտրական դործերու ներկայացուցիչ՝ Սելիմ Նաֆֆահ, սովետական հիւպատոսարանի բաժնի դլխաւոր՝ Պր. Սերկէյ Պորիսով, եւ քաղաքապետարանէն Պրն. Պրն. Պօլոս Շէրխանեան եւ Տոքթ. Քարլոս Վ. Ռոտրիկէզ: Հեռագրով իրենց յատուկ յայտնած են Հանրապետութեան Նախագահ Տոքթ. Ուաշինկթըն Պէլթրան, Խորհրդարանի անդամներ Պ. Պ. Ալֆրէտօ Ժ. Բուիկ Սփանկենպերկ եւ Ամիլկատ Վասքանսելլոս, ծերակուտական Լուիս Ա. Ֆիկոլի եւ ուրիշներ:

Ապրիլ 24ին հանդիսաւոր պատարագ մատուցին Ներսէս Ս. Վրդ. Տօ-
լապճեանի եւ Շնորհք Վրդ. Գասպարեանի հայոց նորակառոյց եկեղեցիին
մէջ, 25ին եւ 26ին հոգեհանգստեան պաշտօն մատուցին Հայ Աւետարանա-
կանները Մեթոտիստներու կեդրոնական ժողովարանին մէջ, իսկ Մոնթէվի-
տէոյի Կաթողիկէ Մայր Տաճարին մէջ յիշատակութեան բացառիկ արարո-
ղութիւն մը տեղի ունեցաւ մասնակցութեամբ Թէքէեան եւ Ֆարապաշեան
վարդապետներու. այս առթիւ խօսեցաւ Տոքթ. Ռաուլ Կոմէզ Թիղզա Եպիս-
կոպոսը:

Ապրիլ 24ին Պետական ձայնասփիւռը եւ հեռատեսիլը, մասնաւոր յայ-
տագիր ունեցան, ըստ նոր քուէարկուած օրէնքի տրամադրութեան:

Ապրիլ 27ին, հանդիսաւոր նիստ մը դումարեց Մոնթէվիտէոյի քաղա-
քապետական խորհուրդը, ի պատիւ Ուրուկուայի հայ համայնքին, եղեռնի
Յիսնամեակին առթիւ: Ներկայ էին հայ համայնքի աշխարհական եւ կրօնա-
կան ներկայացուցիչները, ինչպէս նաեւ Յունաստանի հիւպատոսը եւ յոյն
համայնքէն ներկայացուցիչներ: Ուրուկուայի ազգային քայլերգէն յետոյ,
խօսք առին հետեւեալ թաղապետական խորհրդականներ Պ. Պ. Խուլիօ Փե-
րէյրա Ֆլորէս, Տոքթ. Գ. Վարելա Ռոտրիկէզ, Պօղոս Չէրխեան, Ն. Ֆարա-
քօ, Դանիէլ Օրզուիս, Լուիս Մոլինարի, Նելսոն Վինա, Ռոտոլֆօ Ռինքոն,
Հուկօ Փրաթօ եւ Լուիս Ա. Ուպալ: Հոծ եւ մեծապէս խանդավառ հանդիսա-
կաններու ներկայութիւնը վայելող հանդիսաւոր նիստը փակուեցաւ Վիկտոր
Զադրեանի շնորհակալութեան խօսքով, ի դիմաց հայ համայնքին:

Ապրիլ 29ին, Յիսնամեակին նուիրուած չարաթի փակումը տեղի ունե-
ցաւ Արուեստի եւ Գրականութեան կեդրոնը, ուր յուշադրութեան ղրուեցան
Ցիսնամեակի առթիւ պատրաստուած նշանակներու ու ափիշներու եւ առաջ-
նութիւնը շահողներուն տրուեցաւ համապատասխան մրցանակներ, պարզ հան-
դիսութեամբ մը:

ԱՊՐԻԼԵԱՆ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԻ ՍԳԱՏՕՆԸ ԳՈՐՏՈՊԱՅԻ ՄԷՋ

Այս տարի, Գորտոպահայութիւնը մեծ չուքով եւ արժանավայել հան-
դիսակահարութեամբ նշեց իր նահատակներուն Յիսնամեայ Յուշատօնը:
Շնորհիւ յանձնախումբին կատարած մեծ աշխատանքին, նախապէս ձայնաս-
փիւռի, հեռատեսիլի եւ տեղական մամուլի միջոցաւ մեծ չարժում մը ստեղ-
ծեց տեղական պետական եւ ժողովրդային շրջանակներուն մէջ, անոնց բա-
ցատրելով յիսուն տարիներ առաջ, թուրք կարդարար ցեղին ոճրագործ ձեռ-
քերով կատարուած առաջին ցեղասպանութեան մասին անհերքելի փաստերու
հիման վրայ:

Նախապէս, մի քանի օրեր առաջ, հայ խանութներու ցուցափեղկերուն
մէջ դրուած էին ազդերը, ուր տեղական ժողովուրդին կը յայտարարուէր
թէ՝ Ապրիլ 24ը Հայ Ազգային Սգատօնն է, եւ այդ պատճառաւ բոլոր հայե-

րու վաճառատուները, գործարանները եւ գործատեղիները դադ պիտի ըլլային՝ ի յարգանս մէկուկէս միլիոն հայ նահատակներուն եւ առ ի բողոք թուրքին 1915ին կատարած աննախընթաց ցեղասպանութեան դէմ:

Ձիշտ օրին (Շաբաթ), Ապրիլ 24ին, Գորտոպահայ գաղութը հայու արժանավայել նախանձախնդրութեամբ եւ անխտիր բոլորին մասնակցութեամբ, լի ու լի կատարեց օրուան յայտագրին գործադրութիւնը: Քաղաքին եւ թաղերուն պատերը փակցուած էին ջարդարար թուրքը խորհրդանշող նկարներ եւ մեծատառ բողոքի խօսքեր:

Առաւօտեան ժամը իննին, նահատակներու յիշատակին Ս. Գէորգ Եկեղեցիին մէջ, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ հոծ բազմութիւն մը ներկայ էր: Հոն կային արաբ եւ յոյն քոյր գաղութներու ներկայացուցիչներ: Արդէն Յանձնախումբը պաշտօնական հրաւէրներ ուղղած էր անոնց եւ կրօնական ու պետական անձնաւորութիւններու եւ անոնք ալ ընդառաջելով մեր հրաւէրներուն, իրենց ներկայութեամբ յարգեցին մեզ եւ բաժնեցին նաեւ մեր մեծ սուգը:

Յանձնախումբի անդամները, նոյն օրը առաւօտուն, այցելեցին նաեւ տեղւոյս կառավարիչին՝ Տօքթ. Փաէս Մոլինայի, յանձնելով իրեն յուշադիր մը եւ բացատրեցին այցելութեան նպատակը: Ինքն ալ յուզուած ըսաւ.— «Ես ալ այսօր կը մասնակցիմ ձեր սուգին, դիս նկատեցէք ձեզմէ մէկը: Ուր ա- նարդարութիւն մը կայ, մենք հոն ներկայ ենք, մեր ձայնը բարձրացնելով բողոքելու»: Նաեւ հրահանգեց ոստիկանապետին, որպէսզի թոյլատրէ եւ հակէ հայոց կատարելիք լուռ տողանցքին: Շնորհակալութիւն յայտնելով, հրաժեշտ առինք յարգելի կառավարիչէն եւ ուղղուեցանք Սան Մարթինի հրապարակը, ուր խուռներամ բազմութիւն մը, արդէն դպրոցի աշակերտութեան եւ ուսուցչուհիներու հետ կը սպասէին հոն: Ներկայ էին նաեւ քաղաքապետը՝ Վիքթոր Մարթինէս, օգաստոմիղի հրամանատարը, կրօնական եւ յոյն ու արաբ գաղութներու ներկայացուցիչները:

Ծաղկեպսակի դետեղումը կատարեցին գաղութիս նախագահը՝ հաչուակալ Եղիա Պոյաճեան եւ Յանձնախումբիս առենապետը՝ Պր. Յովհաննէս Տաճատեան: Աւուր պատշաճի, խնամքով պատրաստուած դրութիւն մը կարդաց սպաներէն լեզուով հաչուակալ Գարլոս Պալեան, որ յուզեց բոլոր ներկաները: Յաջորդ խօսողը եղաւ, նոյն ինքն՝ քաղաքապետը, որ վեր առաւ հայ ժողովուրդին արժանիքները եւ Գորտոպա նահանգին իրենց բերած մեծ նպաստը եւ ի մէջ այլոց ըսաւ. «Հայ ժողովուրդը հնադարեան մեծ մշակոյթով եւ պատմութեամբ Արեւելքի մէջ փայլած է եւ իր դատը 1915էն չատ առաջ է... Ուստի մենք ձեր կողքին ենք, ձեր ազգային սուգի այս օրին եւ մեր կառավարութիւնը դէմ է բոլոր տեսակի անիրաւութեանց, ուր անարդարութիւն կայ, հոն պիտի լսուի մեր ձայնը, պաշտպանելու բոլոր հալածուած եւ չարչարուած փոքր ազգերու արդար դատերը»:

Ներկայ ժողովուրդը անկէ ուղղուեցաւ Սան Մարթին փողոցը եւ կատարեցին լուռ բողոքի տողանցքը յամրաքայլ, խոչոր ցուցատախտակներով սեւ

լաթերու վրայ մեծատառ գրուած՝ հետեւեալ խօսքերը Կլատսթոնի.— «Ծառայել Հայաստանի՝ ծառայել է մարդկութեան»։ Նաեւ «Փա՛ռք մէկուկէս միլիոն նահատակներուն» եւ «Մէկուկէս միլիոն նահատակները արդարութիւն կը պահանջեն» եւայլն սպաներէն լեզուով։

Սան Մարթինը քաղաքիս ամենէն շատ երթեւեկ ունեցող փողոցը ըլլալուն, տեղացի հսկայ բազմութիւն մը, ուշի ուշով կը հետեւէր մեր լուռ բողոքին, մինչեւ Գոլոն պողոտան։ Տեղական թերթերու թղթակիցներ եւ նկարահաններ ներկայ էին եւ յաջորդ օրը, իրենց թերթերուն մէջ, մասնաւոր սիւնակներ յատկացուցին մեր Դատին առընչութեամբ։ Նաեւ պատկերասփռուեցաւ մեր բոլոր գործունէութիւնը յաջորդական մի քանի օրերու ընթացքին։

Կէսօրէ ետք, ժամը հինգին, «Պաքրճեան» ազգային սրահին մէջ կատարուեցաւ սգահանդէսը, ներկայութեամբ հոծ բազմութեան մը, հայերու եւ օտար հիւրերու։ Խօսնակի դերը կատարեց հայերէն՝ Սարգիս Զօպանեան եւ տեղական լեզուով՝ Գարլոս Պալեան։

Պր. Յ. Տաճատեանի բացման խօսքէն ետք, յոտնկայս մէկ վայրկեան յարգանք եւ Շոփէնի մահերգը, ապա երգչախումբը Օր. Եսթեր Խօրնէքեանի ղեկավարութեամբ՝ երգեց Կաւլարենցի «Անոնց համար որ ինկան»ը։ Օր. Իզապէլ Տէմիրճեան երգեց «Ծիծեռնակ»ը եւ «Հայաստան»ը, ընկերակցութեամբ դաշնակի Օր. Էլէնա Տէմիրճեանի։ Երգեց նաեւ Ալեքսանդրօ Պուրճալեան՝ Նազարեանցէն «Ապրիլեան Նահատակներուն»ը, բոլորն ալ յուզումով երգեցին։ Արտասանութիւններ եղան Օր. Լուիսա Տէլպաշեան, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանէն «Քաջորդիին Թաղում»ը, Օր. Եղիս Զալքեան՝ Սիամանթոյէն «Մահուան Տեսիլք»ը, Օր. Ալիսիա Սիմոնեան՝ Յակոբ Յակոբեանի «Ապրիլեան Նահատակներուն»ը, Տիկ. Լուսիա Եզեկիէլեան՝ Սարմէնի «Հերոս Մարտիկներուն»ը եւ Պր. Փարամազ Զալքեան՝ Եղիշէ Չարենցի «Ես Իմ Անուշ Հայաստանին»ը, բոլոր ալ ապրումով եւ յաջող արտասանեցին։

Բանախօսութիւններ հայերէն Պր. Մկրտիչ Նուրեան, ճարտարապետուհի Օր. Արաքսի Երեմեան, որ ուղերձով մը հայ կինը ներկայացուց։ Իսկ տեղական լեզուով՝ Հայր Արաֆիլօ խօսեցաւ հայկական ջարդերուն եւ հայուն հաւատքին ու տոկունութեան վրայով։ Դատապարտեց ջարդարար Թուրքը։ Յետոյ խօսեցաւ Փրոֆ. Կուրայիպ, պետական համալսարանի լեզուաբանական բաժնի արաբերէնի եւ լատիներէնի դասախօս, նաեւ գրող։ Յարգելի բանախօսը լաւ ծանօթ ըլլալուն հայ պատմութեան, մի քանի իրական կեանքէ առնուած դրուագներով, յուզեց բոլոր ներկաները եւ ի մէջ այլոց ըսաւ. «Ուր մեծ գործ մը կատարուած է, հոն անպայման հայու մը անուան կը հանդիպիք»։ Շեշտեց հայուն առաքինութիւնները եւ անոր ազգասիրական եւ աշխատասէր ոգին գովեց։

Փակման խօսքը ըրաւ գաղութիս նախագահը Պր. Եղիա Պոյաճեան, որ խօսքը ուղղելէ յետոյ նոր սերունդին, որպէսզի հաւատարիմ մնան իրենց ցե-

ղին եւ իրենց մէջ վառ պահեն Նահատակներու գաղափարապաշտ ոգին, շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկայ օտար հիւրերուն, որոնք եկած էին մեզ հետ բաժնելու մեր սուգը եւ Թուրքէն վնասուց հատուցում պահանջելու: Տէր Հօր պահպանիչով եւ «Հայր Մեր»ով յոտնկայս, վերջացաւ սգատօնը:

Այս առիթով ուրախ ենք յայտարարելու, որ Բասախէ Մեխիքօ փողոցին անունը յետ այսու պիտի կրէ Զօր. Անդրանիկ անունը, քաղաքապետարանին հրահանգով եւ բացումը պիտի կատարուի Մայիս 25ին, Արժանթինի Անկախութեան օրը, հոն պիտի խօսի Տոքթ. Անխէլ Թալէպ, որուն կը պարտինք մեծ մասամբ մեր յիսնամեակի գործունէութեանց յաջողութիւնը:

Կիրակի, 25 Ապրիլին, առաւօտեան ժամը ութին, դարձեալ հոգեհանգիստ եւ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Գէորգ Եկեղեցիին մէջ, նաեւ նոյն օրը ժամը տասին, յոյն եւ արաբ զոյգ քոյր եկեղեցիներուն մէջ եւ ժամը տասնըմէկին քաթետրալի մէջ, ուր մեծ թիւով հայեր ներկայ էին:

ԹՂԹԱԿԻՑ

ՊՈՒԷՆՈՍ ԱՅՐԷՍԻ ՄԷՋ

Մտածուած, ծրագրուած եւ լրջօրէն գործադրուած ոչ աշխատանքներ տարուեցան եւ ոչ որեւէ շօշափելի արդիւնք ստացուեցաւ Յիսնամեակի թանկագին պատեհ առիթով: Ամէն ձեռնարկ սովորական թափթփածութեան, անկազմակերպութեան կնիքը կը կրէր: Մասնաւորապէս նահատակներու ոգեկոչման գլխաւոր հանդիսութիւնը ողբալի ձախողութիւն մը եղաւ: Դեռ կ՛անդրադառնանք երեւոյթին եւ պատճառներուն:

Սփոփարար, գոտեպնդիչ էր ժողովուրդին ցոյց տուած սրտառուչ շահագրգռութիւնն ու զանգուածային մասնակցութիւնը ձեռնարկներուն:

Ապրիլ 24ի առաւօտուն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Մայր Եկեղեցին, բակը եւ հանդիպակած փողոցը կը յորդէր քաղաքին ամէն շրջաններէն եկած ժողովուրդով: Պատարագեց եւ քարոզեց Կաթ. Պատուիրակ Սրբազանը եւ հոգեհանգստեան պաշտօն մատոյց Նահատակաց Յուշարձանին առջեւ: Ոգեկոչման հանդիսութիւնը տեղի ունեցաւ ժամը 17ին, քաղաքապետարանի կողմէ տրամադրուած Մարթին Քորոնատօ սրահին մէջ: Նման օրուան համար սրահը փոքր էր, ժողովուրդին մէկ մասը ետ վերադարձաւ, մէկ մասն ալ ընդարձակ սպասման սրահին մէջ մնաց, ընդհանուր ժխորի մը մէջ: Յայտագրին մէջ նորութիւն էր մի միայն Տոքթ. Սանչէս Վիամոնթէյի եւ «Արաքս» երգչախումբի ներկայութիւնը: Խօսողները բոլորն ալ տասնեակ տարիներէ ի վեր լսուած անձեր էին, որոնք քառասուն տարիներու ընթացքին ծամծմուած տաղտկալի արտայայտութիւններով ինքնացուցադրութիւն ըրին պարզապէս: Յարգելի Տոքթ. Վիամոնթէն, որ հինգ հայերէն խօսողները լսելու հարկադրանքէն հաւանաբար սրտնեղուած ըլլալու էր, խօսեցաւ լուրջ մտաւորականի վայել ոճով եւ բովանդակութեամբ իմաստալից ճառ մը, շեշտելով սիրոյ եւ փոխադարձ հասկացողական ոգիի անհրաժեշտութիւնը ժողովուրդներու միջեւ:

Հանդէսը վակուեցաւ Կաթ. Պատուիրակի խօսքով եւ «Հայր Մեր»ով:

Յաջորդ օրը, Ապրիլ 25, Պ. Այրէսի Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ հոգեհանգիստ նահատակներու հոգւոց համար: Պատարագիչն էր Կաթողիկէ Հայոց Առաջնորդ Ներսէս Ծ. Վրդ. Գարապաչեան, որուն կ'ընկերանային Մխիթարեան Հայրերէն Խաչատուր Վրդ. Վրթանէսեան եւ Գէորգ Վրդ. Ճիկէրիմեան: Բազմահազար հայեր եւ տեղացիներ երկիւղածութեամբ հետեւեցան հայկական ծէսով պատարագին ունկնդրելով «Արաքս» երգչախումբի երգած զմայլելի չարականներն եւ պատարագի բացատրութիւնները տուող խնամքով պատրաստուած եւ տպուած հրատարակութեան հետեւելով:

Պատարագէն յետոյ, տապը հազարի հասնող բազմութիւն մը ուղղուեցաւ դէպի Զօր. Սան Մարթինի արձանը, ուր զետեղուեցաւ ծաղկեպսակ մը: Այստեղ Տոքթ. Ա. Աջապահեան ձօն մը կարդաց, ուղղուած մեծ Ազատարարին, ջերմ բառերով երախտագիտութիւն եւ շնորհակալութիւն յայտնելով այս օրհնեալ երկրին, հալածական Տարագիր բազմութիւններուն ընծայած անվերապահ ապաստանութեան համար:

Թէեւ մեր «խմաստուն» առաջնորդները արդէն հանդիսացած էին ցուցատախտակներ կրելը թափօրի ընթացքին, խումբ մը երիտասարդներ հապճեպով պատրաստուած չորս մեծ պաստառներով խառնուեցան թափօրին. Մայրաքաղաքին կեդրոնական փողոցէն չուրջ տասը հազար հայերու թափօրով անցքին խմաստը բացատրելով բազմահազար հետաքրքիր դիտողներու:

ԱՅԼ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

Պաշտօնականէն զատ, Յիսնամեակի առթիւ տեղի ունեցան նաեւ մասնաւոր ձեռնարկներ, որոնցմէ յիշենք հետեւեալները.—

Ապրիլ 22ին, տեղի ունեցաւ դասախօսութիւն մը Մենտոսա սրահին մէջ: Սպաներէնով խօսեցաւ Պր. Գուրգէն Կիրակոսեան, անդրադառնալով հայերու Թուրքիոյ մէջ ունեցած կեանքին: Դասախօսը ներկայացուց փրոֆ. Նարսիս Պինաեան, յանուն Արժանթինա–Հայկական Մշակութային Հիմնարկութեան, որ նախաձեռնած էր դասախօսութիւնը:

Նոյն երեկոյեան Հայ Կեդրոնի մէջ, սպաներէն լեզուով խօսեցաւ փաստաբան Փասքուալ Օհանեան, հայկական հարցի մասին: Հայ Համալսարանականներու Միութեան նախագահ Բժիշկ Յ. Թաշճեան շնորհակալութեան արտայայտութիւններ ունեցաւ դասախօսին համար:

Ապրիլ 23ին, տեղի ունեցաւ ձայնասփիւռի յատուկ ունկնդրութիւն մը, որ ղեկավարեց փրոֆ. Ն. Պինաեան: «Արաքս» երգչախումբը երգեց հայկա-

կան երգեր, Տոքթ. Ալիսիա Կիրակոսեան, ապրումով արտասանեց ինքնա-գիր բանաստեղծութիւն մը, իսկ Կաթ. Պատուիրակ Սրբազանը սպաներէնով կարդաց դրութիւն մը, համառօտակի տալով Եղեռնի իմաստը:

Մայիս 3ին, «Արաքս» երգչախումբը հանրութեան ներկայացաւ իր բա-զմաւիկ համերգովը, նուիրուած Յիսնամեակին: Յօրինող-ղեկավար Ժան Ալ-մուխեան, խնամով յարդարած եւ քառաձայնի վերածած էր չուրջ ութսուն տարիներու ընթացքին հայութիւնը խանդավառող ազգային ժողովրդական երգեր, խորապէս յուզելով եւ անցեալի ուրախ եւ տխուր օրերու վերապրու-մը տալով ներկաներէն շատերուն: Այս առթիւ պէտք է ըսենք, որ այս լաւ կազմակերպուած եւ լաւ մարզուած երգչախումբը, Յիսնամեակի ձեռնարկ-ներուն տուաւ դրաւչութիւն. չնորհաւորելի են թէ երգչախումբին ղեկավա-րը, թէ վարչականները եւ թէ բոլոր երգողները:

Մայիս 14ին, Պիրապէն սրահին մէջ տեղի ունեցաւ հայկ. եկեղեցական երաժշտութեան յաջող ունկնդրութիւն մը: Արժանթինա–Հայկական Մշա-կութային Հիմնարկութեան հրաւէրով Եկմալեան պատարագէն հատուածներ երգեց Լուսաւորիչ արական երգչախումբը, ղեկավարութեամբ խմբավար Ա-տաչէս Շլիմանի: Նախքան ունկնդրութիւնը, փրոֆ. Ն. Պինաեան անդրա-դարձաւ հայ երաժշտութեան – ի մասնաւորի եկեղեցականին:

ԵՂԵՌՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱԿԸ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Պ. Այրէսի հայկական բոլոր վարժարաններէն մի միայն Մխիթարեանի մէջ էր որ բացառիկ հոդածութեամբ աշակերտներուն բացատրուեցաւ Ապ-րիլ 24ի իմաստը հինգ դասախօսութիւններով, Ապրիլ 1էն 30, իւրաքանչիւր չաբթուան մէջ մէկ դասախօսութիւն ընելով: Դասախօսութիւններու չարքը բացաւ դպրոցի Տեսուչ Հ. Խաչատուր Վարդապետ Վրթանէսեան, յաջոր-դաբար խօսեցան Պ. Պ. Յ. Տէվէճեան, Աչոտ Արծրունի, Յովսէփ Օղուլեան (սպաներէն) եւ Վահէ Պահատրեան: Իւրաքանչիւր խօսող իր հայեցողու-թեամբ մեկնաբանեց Եղեռնը, պատճառներն ու հետեւանքները, թելադրելով վերջին դասարաններու աշակերտներուն ըլլօրէն ուսումնասիրել հայոց պատ-մութիւնը, եւ պատրաստուիլ հայ կեանքին մէջ դեր մը ստանձնելու եւ հա-յութեան նուիրումով ծառայելու համար:

Մխիթարեան Երիտասարդաց Ընկերակցութեան ձեռնարկը

Մայիս 15ին ալ Մխիթարեան Երիտասարդաց ընկերակցութիւնը կազ-մակերպեց կոկիկ, բովանդակալից հանդիսութիւն մը, երիտասարդութեան յարգանքի արտայայտութիւնը բերելով խնկելի նահատաններու եւ հերոսնե-րու յիշատակին:

Հանդէսին բացումը կատարեց Պր. Վարուժան Տատուրեան, զուսպ եւ պատշաճ խօսքերով, որմէ յետոյ Տեսուչ Հ. Խաչատուր Վարդապետ ներկայացուց նորակազմ Երիտասարդացը եւ իր հիմնական նպատակը՝ Հայ կեանքին կապել դպրոցասարտ Երիտասարդները, անոնց մէջ վառ պահելու հայկական ոգին եւ չհաւդրդռուելիւնը ազգային արժէքներու համար:

Եղեռնի պատմականը ըրին օրուան դեկուցողները՝ նախկին սաներ՝ Պ. Պ. Մկրտիչ Անագ (հայերէն) եւ Զաւէն Փափազեան (սպաներէն), զուսպ եւ պատշաճ ոճով մը: Իսկ Պր. Մանուկ Հալպերեան անդրադառնալով ահաւոր Եղեռնին, թելադրեց դաս առնել աղէտներէն եւ անհրաժեշտ լրջութեամբ եւ խոհականութեամբ շարժիլ, հայ Սփիւռքը պահպանելու եւ հզօրացնելու համար:

Գեղարուեստական բաժնին մասնակցեցան Պ. Պ. Խտուարտօ Գէորգեան եւ կարապետ Արսլանեան, յայդդապէս արտասանելով Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի «Քաջորդւոյն Թաղումը» եւ Պարոյր Սեւակի «Մենք մեզ չենք դերադասում» բանաստեղծութիւնները: Վարժարանի երգչախումբը դեկավարութեամբ Պր. Արքայ Մանուկեանի, երգեց Երեւան եւ Ուստի կու գաս երգերը: Խօսնակի դերը չնորհալիութեամբ կատարեց Օր. Շնորհիկ Քիւրտեան:

Սրահին յարդարումը, դեղադրուած նչանախօսքերը (հայերէն եւ սպաներէն), արտայայտութիւնները ու յայտադիրը իրենց լրջութեամբ, պատշաճութեամբ խորապէս տպաւորեցին ներկաները, որոնք գոհունակութեամբ եւ արտապնդուած հեռացան հանդիսասրահէն:

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՇԷՆՔԸ ՓՈԽԱՆՑՈՒԱԾ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Բարերարներ Պ. Պ. Յովհաննէս Տիարպէքիրեան, Մանուկ Շիրինեան եւ Փանոս Էօրնէքեանի կողմէ Մխիթարեան Միաբանութեան տրամադրուած չէնքը, ուր տասնամեակ մըն է որ հաստատուած են համանուն նախակրթարանն ու միջնակարգ վարժարանը Ապրիլ 9ին, պաշտօնապէս փոխանցուեցաւ Մխիթարեան Միաբանութեան:

Այժմ կը մտածուի յաւելուածական չինարարութեամբ ընդարձակել չէնքը, դպրոցը օժտելու համար նոր դասարաններով, բնագիտական, տարրալուծական, սրահներով, դրադարանով եւ հանդիսասրահով մը:

Մաղթենք, որ ծրագիրը չուտով իրականութեան վերածուի, յարդոյ բարերարներու եւ կրթասէր հասարակութեան աջակցութեամբ:

ԳԱԼՈՒՍՏ Ս. ԿԻԼԻՊԵՆԿԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԱՍՆԱՄԵԱԿԸ

Յուլիսին կը լրանայ տասնամեակը համաչխարհային չափանիշով մեծ բարերար–մարդասէրին մահուան տասնամեակը: Հանճարեղ հայորդիին անձին եւ գործին մասին անդրադառնանք մեր յառաջիկայ թիւերէն մէկուն մէջ:

ԳԵՐԴԱՍՏԱՆ ՄԸ ԵՒ ԻՐ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ ԵՂԵՌՆԻՆ

Այս թիւով կը հրատարակենք Մատէն կամ Քէսքին–Մատէն կոչուած քաղաքի նախկին բնակիչներէն Գրիգոր Թուխալեանի նկարը, զոր ստացանք Լոս Անճելըս բնակող իր թոռնիկէն՝ Յարութիւն Բարակեանէ: Կեդրոնական Անատոլուի այս վաճառաշահ քայմաքամութեան թուրք եւ յոյն բնակչութեան կողքին գոյութիւն ունեցած է բարեկեցիկ հայ համայնք մը, քաղկացած չուրջ երկու հարիւր յիսուն ընտանիքէ: Ինչպէս ամէն տեղ, հայեր հոս եւս ղբաղած են արհեստներով եւ առեւտուրով: Ունեցած են Ս. Մեսրոպ եկեղեցին եւ Մեսրոպեան դպրոցը տղայոց եւ աղջկանց բաժիններով: Իսկ Աւետարանականները՝ ժողովարան մը, նախակրթարանով միասին: Քաղաքին մէջ գոյութիւն ունեցած չէ ոչ մէկ միութիւն կամ կուսակցական շարժում: Նորածիններու անունին բացուած խնայողական սնտուկն ալ հաշուեյարդարի ենթարկած են պատերազմի նախօրէին, արդէն կասկածոտ իշխանութիւններու ոեւէ պատրուակ չտալու համար:

Պատերազմական ճակատներէ, հայկական նահանգներէ եւ հայ հոծ զանգուածներէ հեռու գտնուող այս քաղաքի վոքրաթիւ հայերը եւս, ինչպէս Անատոլուի մէջ ցրուած եւ մեկուսի խաղաղ կեանք մը ապրող քաղաքներու հայ բնակիչները, ենթարկուեցան անխնայ հալածանքի եւ կոտորածի: Այս քաղաքի չուրջ չորս հարիւր այր մարդիկը, որոնք պետել (զինուորական փըրկպին) վճարած ըլլալով զինուորագրուած չէին, քաղաքին խաւերէն մէկուն մէջ հաւաքուելէ եւ ութը օր մը հոն պահուելէ յետոյ, ձեռքերը կապուած առաջնորդուած են քաղաքէն ոչ շատ հեռու ձոր մը, եւ յանճնուած մերձակայ գիւղերու ջարդարար թուրք բնակիչներու քմահաճոյքին: Գրեթէ ոչ ոք ապատած է կոտորածէն: Զինուորութեան մէջ գտնուողներն ալ գրեթէ վճռուած են, անօթութեամբ եւ սպանութեամբ:

Արդար ըլլալու համար պէտք է արձանագրենք, որ կոտորածի առաջին հրահանգին ընթացք չէ տուած քայմաքամը, ըսելով որ հայերէն որեւէ կասկած չունի, եւ անոնցմէ դժգոհելու պատճառ չկայ: Ինչպէս այլ շրջաններու մէջ, այստեղ եւս քայմաքամը պաշտօնանկ եղած է եւ տեղը գրաւած է բորենի թուրք մը:

Կոտորածի մը հաւանականութիւնը նախզգալով, խումբ մը կրակուբոց երիտասարդներ, Ործակեան Դաւիթի առաջնորդութեամբ մասամբ կը կազմակերպուին, զէնք եւ պարէն պահելով չրջակայ բլուրի մը վրայ, դէթ իրենց կեանքը սուղ ծախելու մտածումով,: Խանին մէջ երիտասարդները կը մտածեն կրակ տալ չէնքին եւ ինքնապաշտպանութեան դիմել: Սակայն ծերերը կ'ընդդիմանան երիտասարդներուն, առարկելով թէ նման պարագայի մը, կիներն ու երեխաներն ալ անխնայ կը ջարդեն: Այր մարդիկն ու պատանիները հաշուեյարդարի ենթարկելէ յետոյ, քաղաքին կիները եւ երեխաները կը քշուին մօտակայ գիւղերը, հոն թուրքերու բաժին ըլլալու, թրքանալու, եւ

կամ թշուառութեան եւ հիւանդութիւններու զոհ երթալու համար: Ի պատիւ հայ մայրերուն, պէտք է ըսել, որ անոնք հոդեկան դիւցազնական արիութեամբ տէր կանգնեցան թէ՛ իրենց հայու պատուին եւ թէ իրենց զաւակներուն, զանոնք փրկելով եւ հայ ժողովուրդի վերաղարձնելով:

1895–96 թուականներուն, Յարդի ուրուականը սաւառնած է այս քաղաքի հայութեան դլխուն: Փրկուած են, չնորհիւ մեծահարուստ Աւետիս Սաուլեանի խոհեմութեան: Իմաստուն հայորդին կոտորածի առաջքը կ'առնէ քայմաքամին ներկայացնելով արմաւիլի իր ամբարներուն բանալիները, եւ ըսելով որ ամբողջ մթերքը կը տրամադրէ «բարեխնամ» սուլթանի բանակին: Սաուլեան կ'արժանանայ սուլթանական չքանչանի եւ պատուոյ համազգեստ եւ սուր կրելու իրաւունքի:

Այս քաղաքի բնակիչներէն Գրիդոր Թոփալեանի եւ իր ղերդաստանի կրած կորուստներուն մասին քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ կու տանք: Գրիդոր Թոփալեան եւ իր երեք եղբայրները՝ Հաճի Արութ, Աբրահամ եւ Թորոս, հաւանաբար 1870ական թուականներուն կիւրինէն փոխադրուած են Մաոէն եւ նուիրուած կերպասեղէններու առեւտուրի: Զորս եղբայրներէն երեքը նահատակուած են, մին՝ Հաճի Արութ, եղեռնէն քանի մը տարի առաջ մեռած է բնական մահով: Իրենց հօրը հետ նահատակուած են նաեւ Գրիդորի երեք զաւակները՝ Նազար, Տիգրան եւ 16ամեայ պատանի Արսէն: Նոյն ճակատագիրը ունեցած են Հաճի Արութի Յովհաննէս եւ Միհրան զաւակները եւ Աբրահամի Լեւոն որդին, իսկ երկրորդը՝ Ղեւոնդ փրկուած է պահուելով: Բնական է նախճիրին զոհ դացած են նաեւ վերոյիշեալներուն փեսաները, թոռները, միայն մէկ ղերդաստանի զոհերուն թիւը 20–25ի հասցնելով:

Պատկերներու բաժնին մէջ տուած ենք նկարներ Գրիդոր Թոփալեանի եւ իր երկու նահատակ թոռներուն՝ Երուանդ եւ Վերժին Բարակեաններու, առաջինը իր հօրը՝ Յովհաննէսի հետ Էնկիւրիի հայերու ճակատագիրը բաժնած է, իսկ երկու քոյրերը զոհ դացած են խեղճութեան, թոքախտէ մեռնելով: Նոյն բաժնին մէջ կու տանք նաեւ նկարը Գրիդոր մեծ զաւկին՝ Նազարի, որու զաւակներէն մին ներկայիս կ'ապրի Պէյրութ, իսկ աղջիկը՝ զոհ եղած է թշուառութեան, մօրմէ եւս որբ մնալուն: Գրիդոր Թոփալեանի երկրորդ փեսան՝ Տիգրան Պահատրեան եւս նահատակուած է իր Արամ եղբօրը եւ երկու քեռայրներուն հետ: Երրորդ եղբայրը՝ Ղեւոնդ փրկուած է այդ չրջանին Եւրոպա դոնուելուն: Պահատրեանները եւս կիւրինէն եկած են Մաոէն:

Այս համեմատութեամբ եւ նման միջոցներով բնաջնջուեցան Անատոլուի չատ մը քաղաքներու հայերը, որոնցմէ չատերուն յիչատակութեան ոչ մէկ տեղ հանդիպած ենք, օրինակ Գալայճըղ, Ստանոզ, Զորում, Էսկիչէհիր, Ղրչէհիր, Օրտու եւայլն:

«ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ»... ԵՒ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս տարի եւս տարեկան «Ընդհանուր Ժողով»ի գաւեշտը ամենայն լըրջութեամբ խաղցուեցաւ: Մայիս 29ին, Եկեղեցիի Վարչական Խորհուրդը ինքզինքին համայնքին ներկայացուցած ժողովի հանդամանք տալով, իբր թէ ժողով դումարեց – բացառաբար իրենց ներկայութեամբ՝ տասը հոգիով, եւ հազիւ հինգ վայրկեան տեւողութեամբ – ու օրէնքին տասը յարդած ըլլալու դոհունակութեամբ յաջորդ օրը սարքեց նոր գաւեշտ մը՝ «ընտրութիւն» ու ինքզինք հռչակեց վերընտրուած, 170 ազգայիններու քուէներովը...

Անդիտակից մարդոց անդիտակից արարքներուն եւ համայնքին սպառնացող քայքայիչ մտայնութիւններուն սլիտի անդրադառնանք:

ՀԱՅ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԴՐՄԱՆ թուականին – 28 Մայիս 1918, 47րդ տարեդարձին առթիւ, ծաղկեպսակներ դնեցուեցան՝ Մայիս 28ին Սան Մարթինի արձանին վրայ, Յունիս 5ին «Արմենիա» հրապարակը եւ Նահատակներու Յուշարձանին առջեւ: Նոյն օրը Հայ Կեդրոնի մէջ տեղի ունեցաւ յուշահանդէս մը, ուր խօսեցաւ օրուան պլխաւոր բանախօս բժիշկ Երուանդ Խաթանասեան, որ յատկապէս հրաւիրուած է, այս առթիւ, Մխացեալ Նահանգներէն:

ՀԱՅ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒ Միութեան 11 Ապրիլի ընդհանուր ժողովին ընտրուեցաւ նոր վարչութիւն մը, բաղկացած հետեւեալներէ.–

Նախագահ՝ Տոքթ. Յակոբ Թաշճեան, փոխ նախագահ՝ Տոքթ. Յովհ. Մինոյեան, քարտուղար՝ Հեկտոր Գրիգորեան, դանձապահ՝ Էլզա Փոթիկեան, փոխ դանձապահ՝ Եղուարդ Քոզանլեան, տեղեկագիր՝ Քարլոս Լ. Խաչխաչեան, խորհրդականներ՝ Մարիա Թէրզեան, Ռոզա Փոթիկեան, Ալիսիա Մխիթարեան, Վիչթորիա Մանաչեան, Քարլոս Մարկարեան, Մարիա Մարտիկեան եւ Սահակ Ճորճալեան:

ԱՐԺԱՆԹինի ԵՐԳԱՀԱՆՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ հիմնադրութեան յիսնամեակին առթիւ, Ապրիլ ամսուան ընթացքին, տեղի ունեցան բազմաթիւ ռատիօ-ձայնասփռումներ, Աղգային եւ Քաղաքակրթական ձայնասփիւռներէն, ինչպէս նաեւ դասախօսութիւններ եւ համերգներ, Միութեան գործը եւ անդամներուն հեղինակութիւնները լայն հասարակութեան ծանօթացնելու համար: Ապրիլ 6ին, Սպանօ-Ամերիկեան թանգարանին մէջ, տեղի ունեցաւ հըրապարակային ճեռնարկ մը, ուր խօսեցաւ Միութեան նախագահը՝ Քարլոս Սուֆֆերն եւ ունկնդրուեցաւ նաեւ Միութեան քարտուղար Ալիսիա Թէրզեանի հեղինակութիւններէն:

ԱՊՐԻԼ 20ին մեռաւ Արժանթինի Ընկերվարական տեսարան Ալֆրէտո Փալասիոս, որ չուրջ վաթսուն տարի ծառայեց իբր համալսարանի դասախօս, երեսփոխան, քաղաքական գործիչ եւ ընդհանուրէն յարգուած բարոյական հեղինակութիւն: Ան ծանօթ էր հայերուն եւ Հայ Դատին եւ անդամ՝ նոր ըստեղծուած Արժանթինեան–Հայկական Մշակութային Հիմնարկութեան:

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ԲԱԺՆԵԳԻՆՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ հետեւեալներէ ստացանք իրենց բաժնեգինները.—

Պ. Այրէս եւ շրջապայք.— Պ. Պ. Յակոբ Աբգեամանեան, Գրիգոր Քիւրքճեան, Յովհ. Աւաքելեան (Ռ. Մեխիա), Յովհ. Մանուկեան (Մ. Կրանտէ), Յարութիւն Տէրէպէեան (Լանուս), Արսէն Փողահարեան (Խէյսա), Ենովք Ակորովիչ (Լոմաս տէ Զամորա):

Գաւառէն.— Պ. Պ. Մանուկ Թորոսեան (Իթուզայինկօ), Սահակ Քէօսկեան (Քորրիէնթէս):

Արտասահմանէն.— Պ. Խաչատուր Ն. Մակարեանէ (Նիւ Եորք), 15 տոլար իբր խրախուսանք «Ներկա՛յ»ի, Պր. Յակոբ Հայոցեանէ (Մարսէյլ 10 տոլար եւ Աթէս Ապապայէն՝ Տիկ. Հռիփսիմէ Տէրտէրիկէ, Պր. Կարօ Գնաճեանէ 9ական տոլար եւ Տիկ. Ալիս Սիսլեանէ 5 տոլար:

Ս Տ Ա Ց Ա Ն Ք

ՋԱՀԵՐԳ, համանուագ հինգ չարժումով, չեփորեց՝ Ժապ Ս. Յակոբեան, Պէյրութ 1964, տպարան «Շիրակ»:

ԱՆՔԱԽԵԼԻՆ, Դրամա հինգ արարով, հեղինակ Գէորգ Դարֆիլ, տպարան «Մողերն» Թեհրան, 1964:

ՔԱՐ ԿԱԹԻԼՆԵՐ, Բանաստեղծութիւններ, հեղինակ Զարեհ Խրախունի, տպարան «Սերօլ» Իսթանպուլ 1964:

ԵՍ ԵՒ ՈՒՐԻՇՆԵՐ, Բանաստեղծութիւններ, հեղինակ Զարեհ Խրախունի, Հրատարակութիւն Մխիթարեան Սաներու «Սան» պարբերաթերթի, Իսթանպուլ 1964:

«ԿՏԱԿՆ ԷՐ ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒՆ», հեղինակ Արշաւիր Շիրակեան, Հրատարակութիւն «Համազգային» Հայ Մշակութային Ընկերակցութեան, Պէյրութ 1965, հեղինակին ձօնով:

ՄԱՐԴԸ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ, Անգլերէն լեզուով ուսումնասիրութիւն դիտական դիւտերու եւ դիտնականներու մասին: Հեղինակ՝ Հարրի Քիւլճեան, պատկերազարդ դեղատիպ հատոր մը ,տպագրուած Նիւ Եորք, 1964:

Electrones del Yo y No Yo, de Jean Almouhian, Imp. Ararat, 1965 Buenos Aires.

ԱՐԵԳԱԿ ԱՄՍԱԹԵՐԹԻ բացառիկը, նուիրուած եղեռնին, 84 էջ, որ յատկացուած է եղեռնին վերաբերեալ փաստաթուղթերու հրատարակութեան – անգլերէն լեզուով, խմբագրապետ Հայկ Գալուստեան, Լոնտոն, 1965:

Փարիզի նկարները կրկին կը պարտինք Փօթօ "Արաֆս"ի – Պրն. Գրիգոր Ճօլօլեանի բարեացակամութեան:

Dr. ALBERTO ANTRANIK EURNEKIAN

(NEUROCIRUJANO)

Especializado en E. Unidos, Inglaterra y Suecia

Atiende en su consultorio de 16 a 20 hs

LUNES, MIERCOLES y VIERNES

JOSE A. PACHECO DE MELO 2483 esq. Av. Pueyrredón

TEL. 80 - 5323 PARTICULAR 72 - 0808

DR. NICOLAS HERMES

CIRUGIA GENERAL

LUNES MIERCOLES Y VIERNES DE 16 A 19

GASCON 1337 (PEDIR HORA) TEL. 88 - 6213

DENTISTA

DRA. S. PISAREDITCH DE HORNBAIN

DOCENTA DE LA FACULTAD DE ODONTOLOGIA

(HABLA RUMANO)

ALTA VELOCIDAD – RAYOS X

B. SUR MER 541 2º. PISO H (PEDIR HORA) T E. 88 - 3605

DR. JUAN BALIAN

MÉDICO

CLINICA MEDICA GENERAL

Consulta Lunes, Miercoles y Viernes de 15 a 19 hs.

ARISTOBULO DEL VALLE 519 CAP. TEL. 26 – 4100

✡

La ilustración y fomento de las letras es la llave maestra que abre las puertas de la abundancia y hace felices a los pueblos.

San Martin

✡

◈

En prueba de gratitud y reconocimiento a la Argentina por su hospitalidad brindada dedico esta página de esta prestigiosa revista.

Un Ciudadano Armenio

Correo Argentino - C. C. B y Suc. 3 - Tarifa Reducida, Concesión No. 6670 - Franqueo Pagado - Concesión No. 1819

IMPRENTA ARAX, SARMIENTO 2615